

FEKETE SÁNDOR

Gyermekkorom csendőrországbán

RAPSZODIKUS TÖREDÉK

BUDAPEST

Z-füzetek/26

**A sorozatot szerkeszti
SIMOR ANDRÁS**

**Fedélterv és tipográfia
JORDÁN GUSZTÁV**

Készült a Művelődési és Közoktatási Minisztérium támogatásával

© Fekete Sándor, 1991

Letölthető:

[\[PDF formátumban \]](#)
[\[EPUB formátumban \]](#)

AZ OLVASÓ BEAVATÁSA

Elöljáróban el kell árulnom, hogy e könyvecskében eredetileg az 1944-es ellenállás történetének egy fejezetét kívántam összefoglalni: a miskolci MOKAN-osok küzdelmét, benne személyes vállalásaimat. Munka közben jöttem rá, hogy egy ilyen história vagy memoár, csak akkor lehet hiteles, ha a T. Olvasó megértheti, miként, miért, mitől lesz egy 17 éves diákból fegyveres ellenálló. Vagyis – régi igazság – a kezdetnél kell kezdeni. Freud mestertől tudhatjuk, hogy a felnőtt apja a gyermek ... (Mellesleg: a nagy bécsi előtt már jó száz évvel tudta ezt a nagyra becsült angol „tavi lírikus”, Wordsworth is.) Ehhez tartom most magam. S mivel életem 44-es szakasza egyébként sem férne el e kis füzetben, most ellenállási históriám *előtörténetét* fogom felvázolni, mely vissza nyúlik a bölcsőig, sőt a születésem előtti időkre.

Valakinek a gyermekkor persze jobbára csak akkor lehet igazán izgalmas, ha az a valaki olyan történelemcsináló személyiség, mint mondjuk Napóleon, netán Marx Károly, vagy ha olyan elbeszélő idézi fel első éveiről őrzött emlékeit, mint például kedves Anatole France-om. Nem sorolhatván magamat egyik kategóriába sem, memoározó merészségem mentségére hadd fedjem fel egy másik indokomat is. Napjainkban történészek, publicisták, politikusok egyre több nosztalgiával szólnak Horthy Miklós koráról – az én élményeim viszont nem egyeznek az ő ítéleteikkel. A próféták, önjelölt pártvezérek és egyéb megszállottak rajától eltérően nem tartom magam tévedhetetlenségnek, de emberi jogaim gyakorlására igényt formálok, s kötelességemnek érzem, hogy néhány személyes adalékkal szolgáljak a megérdemelten elpusztult Horthy-világ halotti bizonyítványához.

Az osztódással is szaporodó szervezetek sorában nemrég egy új szövetség is alakult az egykori ellenállók összefogására. Programjuk alkotói csak 1944 márciusától, vagyis a német megszállástól számítják a magyar ellenállás történetét. Természetesen nem osztom felfogásukat. Én már kisdíakként szembenálltam a tengertelen tengernagy rendszerével, és háborúja nemcsak a gyáván túrt náci intervenció miatt lett gyűlöletessé számomra, hanem 1941-es első percétől –kezdvé az volt.

Van sejtelmem arról, hogy manapság nem jövedelmező, sőt nem is ajánlatos így gondolkodni. Talán jobb volna magamat Ovidius híres maximájához tartani: *Bene vixit, qui bene latuit* – Jól élt, aki jól rejtőzött. Nemrég modern változatban is olvastam e bölcs tanácsot: „Rejtsd el az életedet, mint macska a piszkát.” Henry Milión de Montherlant fogalmazott így *Carnets*-iban, aki pétainista volt, s akit Németh László 1941-ben, egy rossz pillanatában túlzott megértéssel tartott politikai mintának. Ha Montherlant számára később kínossá válhatott 1940-es, a *kollaborációhoz* túl közeli állásfoglalása, nálunk maholnap a *magyarrésistance* emberei számíthatnak arra, hogy jobb volna rejtegetni egykori ellenállói tetteiket. Kivált, ha nemcsak Hitlerrel, hanem Horthyval is szembe mertek szegülni. E sorok írójának azonban nincsenek képességei arra, hogy a kaméleoni mutatványok színpompás évadján besoroljon azok közé, akik az elmúlt 40-50 évben szüntelen maszkcserek révén mindig az éppen uralkodó nézetek

felkent vitézeiként tündököltek. Ezért vállalkoztam e biográfiai töredék megírására is.

Származási mítoszok

A legtöbb ember hajlamos arra, hogy olyasmire legyen büszke, aminek megszerzésében nem volt semmi érdeme. Jjobb köreinkben eluralkodott a származási kérkedés, a hivalkodás a kutyabőrös ősökkel, de a tisztos polgári apukák vagyonával is lehet dicsekedni, vagy valamelyik előd vitézi hírével, sőt vallásával is.

Egy valamennyire is önérzetes ember különösen rühellhetette a nemritkán jelentéktelen, vagy éppenséggel degenerált arisztokraták származási dölyfjét. De jórészt épp a főnemesség tagjai közül tűntek ki azok is, akik korán felismerték az egyre korszerűlenebb kiváltságok, előjogok pusztító következményeit. Költészetünkben például egy bárói származék, Eötvös József, *A vár és a kunyhó* című versében, –nyögdécselő, elavult nyelven, de korszerű szellemben az elsők között támadta a feudális rangkórságot, megdorgálva egy „büszke gróf” konokságát, aki az ősi címer bemocskolásának tartja, hogy fia porleányt akar nőül venni. (Mellesleg: valószínű, hogy nem kellene mind a két kezemet igénybe venni a grófi-jobbági nászok összeszámlálásához, s én első helyen nem is ezt rovom fel a hajdani váruraknak.)

Eötvös versében a jobbági atya öntudatosan vág Vissza a konok grófnak: „...voltak ősim nékem is Hazáért vérezők ...”. E válasz 1837-ben bizonyára merésznek számíthatott. De jött Petőfi, s tíz évvel később, *Palota és kunyhó* című félelmetesen forradalmi versében (melynek címe talán közvetett utalás *A vár és a kunyhóra* is), félresöpörve a nagyúri lelkiismeret-furdalás hangján előadott emberjogi sirámokat, már nem azt követelte, hogy a gróf porleányt is magához emelhessen, hanem így fenyegette a 'kiváltságok jelképévé emelt főúri lakot:

*Fitogtasd csak, te gögös palota,
Az orzott kincsek ragyogásait,
Ragyogj csak, úgysem ragyogsz már soká,
Meg vannak már számlálva napjaid.
S kívánom, hogy minélelebb
Láthassam omladékodat,
S hitvány lakóid összezúzott
Csontját az omladék alatt! –*

Ha száz év csak egy pillanat a történelemben, valami meg is valósult a fenyegető jóslatból 1919-ben és 1945 után. Költőnk azonban nem elégedett meg a *gögös paloták hitvány lakóinak* elítélésével, merészen megfordította az évezredek protokollt, s a kunyhót emelte egy új, egy *szabadságvallás* mítoszának magaslatára:

*Oh szent a szalmakunyhók küszöbe!
Mert itt születnek a nagyok, az ég
A megváltókat ide küldi be.
Kunyhóból jó mind, aki a
Világnak szenteli magát...*

Ami persze túlzás, vaskos demokrata elfogultság. Noha kamaszkoromban, magam is szalmakunyhóban születvén, daccal szavaltam e rettentő verset, már régóta tudom,

hogy kevesen jöttek alulról azok közül, akik „a világnak” szentelték magukat – a népbarátok, forradalmárok zöme tisztos polgári házában vagy éppen palotájában látta meg a napvilágot. A heves költői kinyilatkoztatás mégis egyik ihletője lett egyfajta plebejus büszkeségnek, mely minden forradalmi mozgalomban nélkülözhetetlen.

Ezt az öntudatot nálunk 1945 után hivatalból is gerjesztettek, túlzottan is. Olyan pártvezetők, akik *ausdrücklich* nem is tartoztak a proletariátushoz, törvényesített mítosszá fokozták a „munkásszármazás káderezési szempontját”. Sok tisztességes és tehetséges ember iskolázódását, felemelkedését is elősegítették ezzel, a valláson kívüli, világi mítoszok azonban törvényszerűen hiteltelenítik, majd lerombolják önmagukat: kitűnő talentumok hátrányt szenvedtek „nem megfelelő” származásuk miatt, miközben bumburnyákok is felfelé kapaszkodhattak a számléltrán, mert apukájuk még proletár volt. Bebizonyosodott, hogy miként a többi származási diszkrimináció, ez is igazságtalanságba, vagy éppen embertelenségbe torkollott.

Elnézést bérek e deklarációiért, amely nyilván túl száraz lett és óhatatlanul egyszerűsít is, de szükségem volt rá, hogy jelezzem: amikor a következőkben egy Vasesztergályos fiának gyermekkorából idézek majd fel jeleneteket, eszem ágában sem lesz valamiféle proletárkultusznak áldozni. Gimnazistaként, amikor a társadalom uralkodó eszméje szerint restelkednem kellett volna nyomorúságunk miatt, erőt adott a dac: *csak azért is* meg kell mutatnom ... Később azonban, a 45-ös „győzelem” után, sértésnek tekintettem, valahányszor származásom okán veregették meg a vállamat.

Ha a társadalom mélyeiben egy bérrabszolga gyereke szembefordul a fölébe emelt renddel (igenis: a „kizsákmányolók rendjével”!), akkor ebben nincs semmi különös, ez a törvényszerű, még akkor is, ha az elnyomottak milliói századokon át megmaradtak engedelmes-alázatos szolgálknak. Alkatomat, lázadó hajlamait ismerve, valószínűnek tartom, hogy a magam fejével is eligazodtam volna a megalázó rend rejtjelmeiben, de tartozom szüleim emlékének azzal, hogy elismerjem: nekik köszönhetem, hogy az úri világ ideológiája soha, egyetlen pillanatra sem tudott gyökeret verni gondolkodásomban.

A „családfa”

Régi barátaimnak, cimboráimnak hamar feltűnt, hogy társasági körömben – amikor még volt társasági köröm – meglepően magas azok aránya, akik a zsidó vallásnak nőm másodlagos, azaz krisztusi, hanem eredeti, vagyis mózesi ágához sorolják magukat. Ezért, különös módon, főleg ez utóbbi felekezet tagjai, hol tréfásan, hol őszinte gyanakvással ugrattak: „Valid be, hogy *azelőtt* nem Feketének hívtak ...” Boldogult „nagyimrés” koromban, a sajtó „revizionista árulói” közt különösen gyakran hangozott el ez az évődő kérdés. 1955–56 táján éppenséggel „Schwartz”-nak is becézett két Miklós, Gimes és Vásárhelyi. Nem is beszélek a nyilasokról és más fajvédőkről, akik akkoriban még nem voltak olyan bátrak, mint ma, s a *Szent Korona* című lap nem létező, kedvelt műfajukban, nyílt, de névtelen levelezőlapon szerették lezsidózni gyűlölt ellenfeleiket, köztük engem is.

Itt az ideje elárulnom, hogy őseim csakugyan nem *Feketék* voltak... Sokkal szebb nevük volt – *Domonkosoknak* hívták őket. Egy kicsit szabatosabban fogalmazva: a Domonkos nevet csak hajdanán tartottam szebbnek a szimpla Feketénél. Amikor kamaszkoromban megtudtam, hogy a Domonkos-rendi szerzetesek voltak az *Úr kutyái*, az albigens eretneküldözés legbőszebb vérebei (*Domini canes*), elment a kedvem ettől a

névtől is. Ami megerősíti a régi tapasztalást: gyakorta jobb nem tudni a valót, mint ismerni. A tudás felboríthatja lelki egyensúlyunkat, elveszi az életkedvünket, kiábrándíthat és lelki csömörbe dönthet.

Szegény őseim azonban aligha lehettek eretnekégető inkvizítorok, ez utóbbiaknak ugyanis nem volt szabad a szaporodás krisztusi parancsát követniük. Legalábbis hivatalosan. Domonkos János viszont – időiben ő az első őszám, akiről tudok, 1860-ban született, Széchenyi halálának évében – jó katolikus, sőt kántortanító lévén (meg aztán a múlt században a fogamzógátlás tudománya – még csak igen kezdetleges metódusoknál tartott), híven teljesítette a „Menjetek és sokasodjatok!” parancsát: három fiút nemzett dédnagyanyámnak.

Megjegyzem, hogy a Domonkosok számomra megragadható nemzedékei csak fiúörökösöket produkáltak: János dédnagypapa mesterhármasa után apai nagyatyám két fiúhoz *segítette hozzá* általam sosem látott nagymamámat, majd apám és anyám következeit, tőlük már csak egy utódra tellett, s én is megelégedtem ugyanilyen teljesítménnyel. Amiben persze némi része annak is lehetett, hogy Miklós fiam születése után másfél esztendővel már munkanélküli voltam, majd nemsokára rámszakadt az a fél évtized, melyben népi államunk mintegy tettelegesen akadályozott a népszaporulat terén reám is nehezedő nemzeti program megvalósításában. (Erről jut eszembe: Fekete Gyula csak névrokonom!) 1963-as szabadulásom után pedig csak 6000 forintot kerestem, mármint egy év alatt, s ez is fékezte családfejlesztési – különben eltökélt – szándékom pragmatikus kibontakozását. ^[1] Szerencsére fiam segített megállítani a nemzet elfogyásának vészes folyamatát, s már két – igazán gyönyörű – kisleánynál tart.

De újra felmarkolom az elejtett fővonalat, azaz fonalat, s még néhány szót ejtek atyái dédnagypapámról, a kántortanítóról, akinek – szintén dalos apám szerint – igen szép énekhangja volt (ezt sem örököltem tőlük). Kacagánytalan ősei sajna Domonkos Jánosra sem hagytak mást, csak énekesi tehetséget, de ez kevésnek bizonyult: Sály községben (Borsod megye) kántálással vagyont nem lehetett szerezni. Ama kiegyezéses rendszer ugyan egyszerre volt keresztény és szabadelvű, s közoktatását a liberális Eötvös József kezdte korszerűsíteni, de a kereszténységből a néphez pragmatice csak az a tanítás szólt, melyet hajdan Bánk bán és egy apátúr egymástól függetlenül mondott Tiborénak: „Tűrj békességgel...” Márpedig köztudott, hogy jobban tűr az, akit a liberalizmus nem fertőzött meg, ezért nálunk ez az átkos eszme jobbra csak a felsőbb körökben dívott, itt-ott és hébe-hóba. Hiába alkotott Eötvös népiskolai törvényt, valahogy nem jutott elég pénz a falusi iskolákra és tanítókra. (Mielőtt T. Gyűlölőim azzal vádolnának, hogy immár báró Eötvöst is bántom, sietek rögzíteni: épp ellenkezőleg, az ő ítéletét fogadom el, melyet egy fiának írt levelében így fogalmazott meg: „...hivatalos körömben néha kétségbeesem, midőn a szegénységet tapasztalom, mely a közoktatás minden eszközeire nézve az országban létezik ...)

Tisza Kálmán később kötelezővé tette a közoktatást, a törvény ígéje azonban vészes pénzhány miatt csak lassan akart testet ölteni. Így maradt a magyar tanító – ahogy egy szókimondó költő megfogalmazta a másik Tisza idején, a mostanában egyéb feudális nagyurakkal együtt némely körökben újra hódolattal megsüvegelt István gróf alatt – „a legrababb magyar”. Mivel azonban Ady Endrének a vörös csillag kapcsán is támadtak rosszallható nézetei, a fölösleges disputák helyett megmaradok a kopár családi faktumnál: Domonkos János kántortanító és legrababb magyar nem tudta fiait iskoláztatni.

Egy neves, ám elméleti ügyekben is erőszakosságokra hajlamos teoretikus és diktátor szerint „a földrajzi tényező” szerepe nem jelentős a történelemben. Domonkos János azonban erről még nem tudhatott, mert Joszif Visszarionovics csak seminarista

volt akkor, amikor a három Domonkos-fiút már középiskolába kellett volna írni, ha lehetett volna. De nem lehetett. (Lásd fentebb: keresztény-liberális oktatás stb.) S ekkor szólt közbe – Sztálin leendő tilalma ellenére – a 'földrajzi tényező: Sályon át folydogált a hasonnevű patak, mely egy vízimalom kerekét is meg tudta hajtani (csobog-e még?), s így mindhárom Domonkos-csemete molnárségéddé lett... Feltehetően kántortanítói protekcióval, bár akkoriban még nem tombolt olyan munkanélküliség, mint napjainkban. (Lásd: keresztény-liberális szociálpolitika stb.) Apám leendő atyja, Domonkos Mihály, aki pap szeretett volna lenni – talán azért, mert a plébános úr még a kántortanítónak is felettese –, így lett a malomipar kisvállalkozói szektorának munkása. Sajnos. De erről majd később.

Maradjunk még ott, hogy Domonkos Mihály, vagyis atyai nagyapám, akit épp úgy nem ismertem, mint kántortanító dédapámat, Sály környékén pillantotta meg leendő hitvesét, Turcsoki Zsuzsannát. A 23 éves molnárségéd, aki ekkor már Mezőkövesden dolgozott, 1904-ben kötött házasságot Turcsoki András mezőgazdasági cseléd 19 esztendő lányával. Zsuzsanna természetesen szintén cselédként kereste kenyérijét, a geszti Fazekas-tanyán. Nem tudom eldönteni, s nem is izgat, hogy *mésalliance*-nak számít-e a kántortanító fia és egy cselédlány 'frigye, de annyi tény, hogy Zsuzsa nagymamám, egyetlen fényképének tanúsága szerint méltóságteljes szépség lehetett, ezért a szerelmi házasság esete valószínű. 1906-ban született meg apám, s az akkoriban gyakori szokás szerint atyja keresztnevét kapta, Mihály lett.

Újabb két évre leendő nagybácsim is világra jött, József. (A fiúk Mihály arkangyala, illetve Szent Józsefre emlékeztető neve bizonyára az akkor már halott dédapám, a kántortanító szellemét volt hivatva örizni.) S a következő esztendőben rájuk zúdult az egész család életét 'kisiklató tragédia: nagyapám a mezőkövesdi malomban – könnyelműségből? virtuskodásból? – egy túl súlyos zsákot akart felemelni, s „megszakadt” alatta. Huszonkilenc éves sem volt, amikor elvérzett. Zsuzsanna nagymamám 24 évesen előzvegyült. Mehetett újra cselédnek, ezúttal Egerbe, egy polgári családhoz. A két fiút a szüleire hagyta. Dédnagyapám ekkor már csordássá avanszált Sály községben. Apám is odakerült, öccsével együtt. Később emlékirataiban így idézte fel oly ritkán látott édesanyja képét:

„Havonta egyszer kapott szabadnapot, ilyenkor látogatott meg bennünket. Valóságos ünnepek voltak ezek a napok életünkben. Szűkös bérének nagyobb részét átadta szüleinek, nekünk kisebb ajándékokat, egy-egy használt ruhadarabot hozott. Mivel azonban Eger messze esett a falunktól, édesanyám szabadsága csak néhány óráig tartott. Rendszerint megfürdetett bennünket egy nagy dézsában, megvarrta elszakadt ruháinkat, elbeszélgetett anyjával, és máris indulhatott visszafelé. Nagyapával, aki tavasztól őszig a csordát őrizte, anyám csak télen találkozhatott...” (Fekete Mihály: *Ellenállók az Avas alján*. Bp. 1974. 9. old.)

A csordás természetesen szalmakunyhóban lakott, a házban árnyékszék sem volt. A sárból készült falak két ablaknyílását télen a szelek miatt betapasztották. Tavasztól őszig a két gyerek szinte csak órákra szabadult ki a kunyhóiból, mert Turcsoki dédapám természetesen feleségét is bevonta a csorda kihajtásának és hazaterelésének komplex műveletébe, ezalatt a két kisfiú be volt zárva. Cibereleves, előző napi ételmaradék, kenyér és tej került az asztalra – írja apám idézett memoárjában. Ki kell egészítenem őt: talán a nagyszülők iránti tiszteletből, szeméremből, de elhallgatta azt, amit annyiszor mesélt nekem, hogy ugyanis pálinkás kenyeret is kaptak, mintegy nyűgös-ködés elleni gyógyszerül. Turcsoki dédapám bizonyára örült volna, ha megtudja, hogy a művelt franciák *l'eau de vie*-nek nevezik a pálinkát, vagyis az élet vizének. Neki az volt a felfogása, hogy a kisüsti elsőszámú élelmiszer, nélküle – erről még lesz szó – „élni sem érdemes”.

A pálinkába áztatott kenyéértől kellő hangulatba kábult gyerekek egyetlen szórakozása – tévé még nem lévén – az volt, hogy felkapaszkodtak az ablakmélyedésbe és bá-mé-szkodtak: „A légerdekesebb látványt – írja apám – a báró kastélyának parkja kínálta; reggelként gyakran lovagoltak a gyönyörű parkban.” [2] Húsz egy néhány évvel később én is így álmélkodtam immár Hejőcsabán, nem az ablakiból, hanem a kastély kerítésénél, a Bárczayak rokokó-derűt árasztó kerti multságain. (A rokokóról persze akkor még semmit sem tudtam.)

Ahhoz, hogy én ugyanúgy gyönyörködhessem az úri életben Hejőcsabán, mint apám Sályiban, az kellett, hogy Fekete János – szintén a molnárszakma munkásaként kezdte – szemet vessen özvegy Domonkos Mihálynéra, s el is vegye. Ez utóbbi 1912 táján történt meg. A sorkötelesként kitűnt szép szál katonát Bécsbe vezényelték altiszti iskolára, onnan tartalékos őrmesterként szerelt le, s a miskolci gőzmalomban kapott munkát s feleséget a szomszédos Hejőcsabán. Háza természetesen szintén vályogból épült és szalmatető volt, de kétszobás.

Nem tudok sokat *mostoha nagyapámról* (van-e egyáltalán ilyen fogalom?), nem is nyílt alkalmam megismerni őt. Három érdemét mégis rögzíthettem Mihály – így hívtam apámat kamaszkorom óta – kései és rögtönzött révedezései alapján: 1. jó néhány évvel Zsuzsanna nagymamámmal kötött házassága után ugyan, de örökbefogadta leendő atyámat és az ő öccsét [3] („Oh, mért oly, későn ...?” – kérdehetném Kiss Józseffel, de a választ én sem ismerem), mindenesetre igyekezett gondoskodni neveltetésükről; 2. a Domonkos Mihályiból Fekete Misivé lett kamasznak 1919-ben ő magyarázta meg, hogy mi is az értelme az akkoriban oly sokat énekelt szocialista dal e merész (bár ma nyilván kárhoztatható) sorának: „Nem véd sem isten, sem király...”; 3. s ami számomra a legfőbb, ő akadályozta meg, hogy az anyát megagitáló helyi tanító és a plébános kívánsága szerint Mihályt papneveldebe küldjék.

A terv jóindulatból született – az ingyenes továbbtanulásnak más módja akkoriban nemigen kínálkozott. Ráadásul a tízéves Mihály kitűnt a ministrálásban, nem tévesztette el, hogy a miséző pap melyik latin mondatára milyen latin szöveggel kell felelnie. Fekete János azonban hajthatatlannak mutatkozott, s a négy elemi után beíratta Mihályt az úgynevezett „polgáriba”.

Kamaszkoromban sokáig zavart a gondolat, hogy amennyiben Fekete János nem elég erélyes, s apám pappá lesz, nem is lehetett volna az apám, sőt én meg sem születtem ... Akkoriban még igen szárnyaló reményeket fűztem az emberiség és kishazám érdekében majdan kifejtendő áldásos tevékenységemhez, s ezért a meg-sem-születés eshetősége időnként valósággal feldühített. Később, tudva már, hogy mennyit ér egy emberi élet, kivált amikor népi államunk szuperéber rendőrei vallattak, majd smasszerei őriztek, nemegyszer sajnálkoztam mostoha nagyapám erélyessége miatt – talán jobb lett volna el sem kezdenem az egészet...

Máskor az is eszembe jutott, hogy Mihály lehetett volna apám papként is, legfeljebb más nő szül meg, nem az igazi anyám (mert róla kiderül majd, hogy semmi pénzért nem lett volna egy pap szakácsnőnek álcázott ágyasa). Környékünkön annak idején, a húszas évek végén többen kisfiú is hasonlított egy tömzsi, de bikaerejű plébánoshoz, s e kis bikaborjakat társaik természetesen *zabigyereknek* csúfolták. Én is „zabi” lehettem volna ... Jó esetben egy alázatos szolgálai férj fedezi a kisiklást, s bosszúját a pap helyett rajtam tölti ki...

Dickens-regényekbe illő képzelgéseimet rendszerint mégis azzal oszlattam el, hogy apám, ha ilyen slamasztikába kerül, leveti a reverendát, lemondva arról, hogy püspökké avanszáljon (tehetségéből telt volna erre is). Sőt, talán még pápa is válhatott volna belőle, amennyiben persze az Úr is úgy akarja. S ha már Bakócz érsek sok arany árán

sem tudott pápaságot szerezni, a seregnyi olasz és az egy lengyel pápa között magyar Szentatya is működött volna a Vatikánban hazánk és a világ javára ... Öszentségeként persze megismerte volna híres elődjének, VI. Sándornak nem éppen erénydús életét is – tudnivaló, mégha ezt iskoláinkban egy darabig nem is fogják tanítani, hogy e spanyol nagyúrnak (bizonyára számos, erre-arra elszórt magzata mellett) hivatalosan is volt egy híres fia, a Machiavelli fejedelmének modellül szolgáló Cesare Borgia. Sőt egy szépséges leánya is, a méregkeverésben is jártas Lucrezia, s hármójukat valami, némileg nem túlzottan keresztényi szexizés is összekapcsolta. A példa ragadós, kivált, ha erkölcstelen, én mégis biztos vagyok abban, hogy apám nem követte volna a VI. Sándor-i mintát. Ő ugyanis a becsületesség mániákusa volt. (Például '56 november negyediké után a legnagyobb magyar megye tanácselnöki posztjáról is lemondott, s visszament marósnak.)

De már túl nagyot ugrottam az időben, hiszen még csak ott tartottunk, hogy Fekete János nemet mondott a papnevelde. Sajnos a polgárinak nevezett középiskolából csak három osztályt tudott fedezni financiálisán. Apám tehát inas lett egy miskolci gépgyárban, majd három év után felszabadult, mint géplakatos, azután 18 évesen a diósgyőri vasgyárba ment át, s hosszú éveken keresztül megmunkáló gépeken dolgozott a lövegműhelyben. Memoárjában megírta, miként lett még húszesztendőskora előtt a munkásmozgalom önkéntes újonca. És „materialista”. Már mint filozófiailag. Mert úgy *egyébként* egész életében sült „idealista” volt.

Egy proletártemetés

Nem akarhatom, már csak terjedelmi okból sem, végigkövetni apám diósgyőri-munkásmozgalmi életútját 1924-től 1944-ig. Megírta ő azt, elég részletesen. Itt még csak azt kell rögzítenem, hogy amikor úgy érezhette, végre talaj van a lába alatt, munka van a kezében, újabb csapás érte. Amint azt egy járásbírói Végzésből is idézhetem, „Sályban 1925 évi július hó 10 napján végrendelet hátrahagyása nélkül elhalt Fekete Jánosné előbb férjezett Domonkos Milhályné Turcsoki Zsuzsanna volt hejőcsabai lakos...” E végzésből kiderül, hogy a halott hagyatékát – egy hejőcsabai ház, udvar és kert fele részét mostohatestvérük (apám édesanyjának és mostohaapjának házasságából született) Fekete Ilona kiskorú örökölte. A másik fél rész apám nagyanyjáié, Turcsoki dédnagymamáé lett. Apám és öccse később Ilonától megvette a fél rész egyharmadát, majd a dédnagymama halála után a telek másik felét örökölték. De mindez nem érdekes a kívülállónak. Hadd idézzem inkább apám ideillő jegyzetét édesanyja haláláról, mely *kéziratban* maradt. Ez utóbbi körülmény megértéséhez némi előzetes magyarázat szükséges.

1955-ös kis füzete után Mihály, immár nyugdíjasként, komoly kutatásokat végzett memoárjának új (1974-ben végre nagynehezen megjelent) bővített kiadásához. Százegynéhány miskolci ellenállónak szedte össze vallomásait, emlékezéseit, bújta a levél- és könyvtárakat, rendezte saját okmányait, feljegyzéseit is. Ezek között maradt fenn a két sűrű gépoldalon, saját kezével körmök írása édesanyja haláláról, melyet nyilvánvalóan a memoárjába szánt. Miért hagyta el mégis? Nem azért kérdezem ezt, mintha egy lappangó klasszikus kézirat keletkezéstörténetének rangjára akarnám emelni e különben is töredékes jegyzetet. E kitérőre érdemibb okom van.

Az történt ugyanis, hogy édesapám nevét 1956. novemberi már említett lemondása után csaknem másfél évtizedre szinte teljesen törölték az ellenállási mozgalom történetéből, mind a hivatalos történészek, ez természetes, mind – ez a szomorúbb – egy-

kori társai közül is többen. Némelyek megelégedtek azzal, hogy „az árulót” mellőzni kell (természetesen még „árulóbb” fiával együtt), mások azonban szívós propagandába kezdtek az 55-ös füzet lejáratására: noha apám nyomatékosan, a kötet alcímében is jelezte, hogy „egy diósgyőri munkás visszaemlékezéseit” írja, s nem „a miskolci ellenállás történetét”, hisz az a történetírók dolga, könyvét egyebek közt azon a címen is bírálták ellenfelei, hogy „családtörténetet” írt. (Például a nyilas hatalomátvétel után *velem közösen* végrehajtott „kifestési” akcióról szólva az én szerepemről is szólt...) Mihály megdöbbsent egyik-másik társának elaljasodásán, s a kész kéziratból kihagyta édesanyja temetésének leírását. Mivel engem *nem érdekel* a hajdani ellenállókból szélkakasokká vált konjunkturisták véleménye, most ismertetni s idézni fogom kéziratát.

Sosem látott nagymamám csaknem egy félévtizeden át kínlódott – a halotti bizonyítványa szerint – ismeretlen kórban, feltehetően rákban. Az utolsó, hosszabb kórházi kezelés után közölték az orvosok, hogy „mivel gyógyíthatatlan beteg, nem tartják tovább a kórházban”. Ez után még hónapokig vergődött otthon, a csabai házában. Tisztában volt állapotával: „Az volt a kívánsága szegénynek, hogy a sályi temetőben temessük el édesapánk mellé, és a koporsóját Jóska öcsém készítse el. A másik kérése az volt, hogy szeretné még egyszer látni a faluját...”

A közhit szerint a vénülő elefántok, amikor közeledni érzik idejüket, saját maguk elindulnak az „elefánttemetők” felé. Nemrég tudtam meg, hogy ez az antropomorfizáló elképzelés téves – a fogatlanná vált elefántok a korábban megismert ingoványok felé indulnak el, ahol fogak nélkül is majszolható puharostú növényeket találhatnak. S találhatnak is, de nehéz testük előbb-utóbb elsüllyed az ingoványban – ez az elefánttemető titka, nem az önkéntes temetőbe vonulás.

Zsuzsa nagymamám azonban csakugyan tudta, hogy ütött az óra, s falujában akart meghalni. Apám öccse, Józsi, éjszakánként csinálta a koporsót (nappal egy asztalosműhelyben dolgozott, mint segéd). Egy jóindulatú szomszéd, Répási József vállalkozott a fuvarra: „Vasárnap reggel befogta a két lovát a jobbik szekérébe. A koporsót ügyesen elhelyezte és letakarta a szekér farában, a fenék részén pedig a súlyos beteg részére ágyaztak meg. Nagyanyám felült a bakra, és a kocsi a furcsa rakománnyal elindult. Kikísértük a falu végéig. Mivel a lovak csak lépésben haladtak, és Sály község elég messze volt, késő délutánra értek oda. Édesanyámat a régi kis házunkban helyezték el. A házat az új tulajdonos rendelkezésünkre bocsátotta. Nagyanyám ott maradt édesanyám ápolására.”

A következő héten apám éjszakás műszakra járt. Munkája végeztével a Bükkön át gyalog elindult Sálynak. A négyórás gyaloglás után tett-vett a ház körül, megsimogatta anyját, és fordulhatott vissza. Egy héten át mindennap vállalta az oda-vissza nyolcórás gyalogmenetet, szombat éjjel aztán összerogyott a gépe mellett. Reggel újra nekivágott az útnak, s ez így ment, amíg utoljára simogathatta meg anyja homlokát.

Wilde egy meséjének vízipatkánya nem szereti a tanulságokat. Én sem mindig szeretem. Most mégis leírom: nem vagyok biztos benne, hogy minden ájtatos hívő végigcsinálta volna azt, amit ez az istentelen 19 éves géplakatos mintegy tíz napon át vállalt...

Mivel csak Mihálynak volt levonható rendszeres keresete, következő havi bérét előre megkérte („részletekbeni törlesztést” ígérve), s ő fizette a temetési költségeket: „Tárgyaltam a pappal, kántorral. Az öregekre való tekintettel ekkor még megalkudtam az egyházi temetéssel...”

A temetést leírva apám – talán akaratlan osztályharcos éllel – megjegyzi, hogy miközben édesanyját „a Szent Mihály lován vitték a jó emberek a sír felé”, a völgyből lónyerítés hallatszott, a bárónő éppen lovagolt. Dehát ilyen az élet, az egyik meghal, a másik szórakozik, ezen nem lehet fennakadni, ráadásul a bárónők sem élnek örökké, a

mennybe pedig, ha működik, az írás szerint feltehetően több szegényasszony jut be, mint arisztokrata. (Vő.: „Könnyebb a tevének ...”)

„Ekkor láttam utoljára egykori kis házunkat... – így fejezi be apám ezt az emlékezését –, ahol öcsémmel együtt oly sokszor vártuk édesanyánkat, amikor Egerből látogatóban hazaérkezett. Még egyszer felelevenedett előttem egykori szép fiatal arca, s ahogy elébe szaladtunk. Mindig gyalog jött a kilométerekre levő vasútállomásra és már messziről integetett felénk. Nyáron kezében hozta a cipőjét és a kis ajándék-csomagot. Mi boldogan körülugráztuk ...”

Barla-felmenőim

Tizenkilenc éves korára teljesen elárvult Fekete Mihály (mostohaapja is eltűnt valamerre, vagy meg is halt, nem tudom). Érthető, hogy hamar megházasodott. Leendő édesanyámat a diósgyőri vasgyárban ismerte meg, ott dolgozott Barla Lujza a gyári étkezdében, mint konyhai felszolgálólány.

A Barla-ősökről keveset tudok. Ennek az a fő oka, hogy hajszás életemben főleg édesanyám 1979-es halála után jutott idő „családtörténeti” beszélgetésekre, s apám főleg a Domonkosokról adta elő emlékeit. Annyi biztos, hogy anyai nagyapám, Barla Lajos szintén gyári munkás volt Újgyőrben, úgy emlékszem, kovácsként dolgozott. Ősei a Felvidékről jöttek a Bükk aljáiig, valószínűleg szlovák-magyar kevert famíliából származtak. Ő csak magyarul tudott rendesen, de – erre még vissza kell térnem – szlovákul imádkozott és káromkodott, ez utóbbit gyakrabban. Anyai nagymamám, Horniczky Anna, szelíd, csendes szavú, kis termetű asszony volt, valaha jobb napokat is látott magyar családban született. A Barla-házaspár nyolc gyermeke közt az 1907-es Lujza időrendben a „középnemzedékhez” tartozott, egy nő és két férfi volt idősebb nála, három fiú és egy lány fiatalabb. Az utóbbi, Anci nagynéném lett a keresztmamám. Ő anyám után a legkedvesebb Barla számomra, s egész életemben – szüleim mellett – mindvégig a legközelebbi hozzátartozóm. Mivel e füzetben részletesen még nem tudok szólni a miskolci ellenállásról, azt pedig nem tudhatom, lesz-e módom és időm a folytatásra, hadd rögzítsem itt: tüneményesen bátor, elszánt, okos asszony, az egyetlen nő környezetemben, akit a szó klasszikus értelmében hősnek lehetne minősíteni, ha a mindenkori rendszerek mindenkor szolgálalkú hivatalos történészei egyáltalán tudnák, mik is az igazi hősiesség ismérvei.

Feri (nagy)bátyám is, a legfiatalabb Barla, kemény legény volt 44-ben. Apám novemberben kettőnkét bízott meg azzal, hogy a Bükkben, a Gáttya-tetőn üssük fel tanyánkat egy présházban, és szervezzük meg a bujkáló katonaszökevények „harci csoportját”. Valójában persze ezzel a trükkel akart kikapcsolni engem az egyre veszélyesebb akciókból. (Nem sikerült, de erről máskor.)

Egy polgári házasság

Visszatérve magára a Barla-családra, az a különös számomra, hogy a két szülő szigorú vallásossága ellenére a fiatalok e tekintetben közönyösek vagy éppen antiklerikálisok lettek, mint Anci, Ferenc, vagy az eszperantista mozgalomban művelődő Lajos – és legkivált Lujza. Amiből talán le lehetne vonni a tanulságot: a vallást vagy bármely

más eszmét nem érdemes szigorúan erőltetni, mert könnyen megeshet, hogy az ilyen nevelés a visszájára fordul ...

Leendő anyám és apám valamikor 1920-ban kötött házasságot. Az egyik „materialista”, a másik „papfaló” lévén, a kötésre csak „polgárilag” került sor. Ez falun oly ritka volt akkoriban, hogy előzetes híre is kelhetett. Mindenesetre az anyakönyvvezető szobájába a kellő pillanatban, s nyilván merő véletlenségből betévedt Füstös Pál plébános úr, s hevesen figyelmeztette az ifjú párt, milyen vétket követnek el, ha kitartanak az egyházi esküvő elutasítása mellett. Kísérlete kudarcot vallott – a két fiatal közölte: nem kívánják a papi áldást.

Mindez Diósgyőrött esett meg, de persze a hír elszárnyalt a közeli Hejőcsabára is, ahol a 19 esztendőss asszonykát szülőfalum ellenségesen fogadta. „A vakbuzgó hívők nem tudták elviselni – írja apám hogy »csak« polgári házasságot kötöttünk és nem jártunk templomba. Amikor vasárnap délután a kapuk előtt üldögélő utcabeliek sorfala között sétálni mentünk, sértő megjegyzéseket tettek istentagadó voltunkra.” (I. m. 24.)

Apám azt is írja memoárjában, hogy amikor kinöttem a pólyából, csak egyetlen szomszéd fiú mert velem játszani, mivelhogy pusztán e polgári házasság miatt a többi szülő megtiltotta a barátkozást „a kommunista” munkás fiával, pedig ő akkor még nem is vett részt az illegális szervezkedésben.

Itt egy kissé igazítanom kell elbeszélésén. Először is: ez a kitesztottság nem tartott sokáig, négy-öt évesként volt már egy kis pajtási seregem, s én okoztam szétugrasztásunkat (lásd később). Másrészt: apám valóban nem vett részt illegális szervezkedésben, amikor pólyás voltam, de – egyebek közt polgári házassága okán is – összébarátkozott egy Altmann Mihály nevű szabóval (később Alpárra magyarosított), akiről akkor még nem tudta, hogy az illegális kommunista mozgalom egyik miskolci szervezője. Altmann azonban szólhatott apámról felsőbb kapcsolatának, s amikor egy Lukács Júlia nevű agitátor lebukott, ő vallomásában megemlítette apám nevét. Miként a miskolci *Magyar Jövő* 1927. augusztus 24-i számában is olvasható, Lukács Júlia már 13 évesen rendőrkézre került kommunista kapcsolatai miatt Romániában, amiért három évi börtönre ítélték. Szabadulása után Magyarországra küldték „a kommunista trojka sejtrendszer” szervezésére, de itt is lebukott, amikor Eperjesnél át akart szökni a határon (nálunk megúsza egy évi börtönnel, s kitiltással). E Magyarországi iszervezőútja során a *Magyar Jövő* szerint: „Egyenesen Miskolcra utazott, ahol egy Fekete Mihály nevű géplakatossal kereste az összeköttetést, aki tagja a Szociáldemokrata Pártnak ...”

Ha tehát apám ekkor még valóban nem volt is kommunista, Lukács Júlia vallomása alapján a rendőrség okkal fogott gyanút. Ha pedig egy buzgó politikai rendőr gyanakszik, az tüstént cselekszik is, rendszerektől függetlenül. (A köztörvényes ügyek nyomozója is buzgó, de megeshet, legalábbis elég sok újabb magyar példa tanúsága szerint, hogy saját zsebre.) A miskolci rendőrök mindenesetre serénykedtek, átszóltak a csabai csendőröknek, akik megjelentek házukban – szabatosabban: viskónkban – s feldúlták a lakást.

Ez volt első találkozásom a magyar királyi csendőrséggel. Mivel anyám épp szülei-nél járt velem együtt, apám pedig dolgozott, a dühösségig éber különítmény a falu kovácsával kinyitatta a kaput és a lakás ajtaját, s röpcédulák keresése címén az udvarra hajigálta az ingóságokat, fiókokat, ágyneműket, a felszaggatott párnákat. Közben anyámmal megérkeztünk, nemsokára apám is megjött a gyárból. Átadom a szót neki: „Lujza kisleánykával a karján az ajtóban állt, s ugyancsak méltatlankodott. (...) Amint beléptem a kapun, az egyik csendőr 'hózzám ugrott és rám fogta szuronyos puskáját. »Ha egy gyanús mozdulatot tesz – kiáltotta –, azonnal fegyvert használok« (...)”

Bevallhatom, hogy irigylem Sartre-ot, aki csecsemőkori dolgaira is visszaemléke-

zett, én, sajna, egyáltalán nem tudom felidézni 1927-es igazságszolgáltatási élményeimet, noha már hat hónapos voltam. Szerencsére azonban a csendőrök később is meglátogattak bennünket, s így a cicázó „szép csendőrtollak” képe kellően beivódhatott lelkembe.

A nagy hajcihő egyébként eredménytelen lett, a darazsak jóvoltából. Röpcédulák nem voltak apám házában, de régebben elrejtett egy 1919-es brosúrát a padláson. A csendőrök oda is felhatoltak, de a lódarazsak lendületes inváziójától visszahőköltek. Ezután apámat bekísérték a miskolci rendőrszere. Onnan néhány nap múlva, bizonyítékok hiányában elengedték, a szokásos fenyegetések kíséretében. Ettől kezdve az úgynevezett *Római II.* néven ismert fekete könyvben mint kommunistát tartották nyilván (az egyikben a 196., a másikban a 203. oldalon). A falusiak erről persze nem tudhattak, de apám csendőri elvezetését sokan elégtétellel bámulhatták a kapu mögül, s így családunk lefeketedett a szemükben.

Apám már ebből az első igazságügyi kalandjából azt vonta le, hogy „a Horthy-rendszer igazságszolgáltatása és óriási elhárító gépezete a spiclik, csendőrök, rendőrök, ravasz kopók és bírók serege” (i. m. 28.). Ítélete jogos volt. Sajnos később megtapasztalhatta, a fia példáján is, hogy a szocializmus nevében is lehet létrehozni sokban hasonló igazságszolgáltatási gépezetet. Ezt 1974-es könyvében nem fejthette ki. Én viszont különböző alkalmakkor igyekeztem pótolni ezt a hiányt, összesen legalább egy kötetnyi cikkben: helyette is, nevében is óvást emelve a történelem e szomorú ismétlődése ellen.

... Sajnos újra elkalandoztam az időben, holott még arról sem számoltam be, hogy 1927. február 11-én láttam meg a napvilágot. Mivel mindig Hejőcsabát kellett beírnom születési helyemül, ez rögződött bennem, s csak iskolás koromban tudtam meg, hogy valójában egy miskolci kórházban hoztak a világra – az orvosok: még mindig csak húsz év alatti, törekeny anyám nem birkózott 2700 grammal, ezért császármetszést kellett alkalmazni. (Grammra ugyanennyivel született később a fiam is. Szintén februárban, miként hajdan apám is.)

Anyám sem szeretett kórházban időzni, még felépülése előtt elmenekült a miskolci ispotályból: egy reggel rongyokba burkolt, s karján hazavitt Csabára. Zúzmarás februári nap volt, a fákról dermedten hullottak le a megfagyott verebek. Beleszülettem a legzordabb télbe. Talán ez az oka annak, hogy azóta is jól bírom a lehülési időszakokat, s általában a mindenfajta klímaváltozásokat ...

Ez persze csak később derült ki. Első éveimben ugyanis egyik nyavalyából a másikba estem. Kezdődött az oltással: egy állítólag italkedvelő orvos „csontig” nyomta a tűt a jobb karomba, ez nemsokára begyulladt, a seb elmérgesedett, könyököm s vállam között – anyám későbbi meséi szerint – olyan nagy lett a duzzanat, mintha két fejem lett volna. Bevittek a miskolci kórházba, ahol persze azonnal le akarták nyiszálni a karomat. Egy ápolónő már karjai közt cipelt a műtőbe, amikor Lujza kiragadott a kezéből, így kiáltozva: „Inkább haljunk meg együtt, de az én fiam nem lesz nyomorék!”

Immár másodszor gyalogolt haza velem Csabára. Otthon a falusi javasasszonyok egy tengeri hagyma (?) nevű növény összetört gumójának levélvel dörzsölgették a karomat, melyből egy idő után tojás nagyságú gennyzacskó esett ki. Néhány hét múlva a seb beforrt. Kamaszkoromban már vígan dobáltam a gerelyt levágásra ítélt jobbommal, de a forradás azért ma is látszik. (És immár jó hat évtizede viszolygok minden injekcióadásnál, volt idő, amikor még a fogamat is érzéstelenítés nélkül húztam, de ez már a magánbolondériák övezetébe tartozik.)

Az újabb kórházi kaland: három és fél éves lehettem, amikor szánkózás közben egy göröngyön felborultam, beleestem a Hejőbe (epatakról később). Másnap Miskolcra mentünk anyámmal, természetesen megint húztam szánkómat, meg akartam mutatni

Lujzának, hogyan bukfaceztem be a vízbe – a mutatvány sikerült ... 41 fokos láz, tüdőgyulladás, majd a szövődmény – agyhártyagyulladás. Megint irány a miskolci kórház. Hónapokon, anyám határozott állítása szerint fél esztendőn át feküdtem ott, ahogy mondják, élet-halál között. Semmire sem emlékszem az ispotályból, csak arra, hogy egy nap anyám értem jött, s mehettünk haza a gyűlölt fehér szobákból. Csokoládét is kaptam, életemben először, és ez tetszett nekem, legalább annyira, mint – a később megismert – Tidmann úr vére ömlése a süderieknek. De örömöm nem tartott sokáig. Másnap újra belázasodtam, diftériát szedtem fel a kórházban. 1931–35 között a tízes évek hatezer fölötti halottjához képest évi átlagban már *csak* 1145-en haltaik meg diftériában – én is javítottam a statisztikát, mert hat hét után negyedszer is kivonultam az Erzsébet-kórházból. Még akadt egy-két kisebb egészségügyi kalandom, s ettől kezdve negyedszázadon át sikerült elkerülnöm a kórházaknak még a tájékát is.

Anyám később gyakran emlegette, hogy diftériám idején már végképp elparentáltak engem a Szirma utca tudósabb vénasszonyai: „Ez a büntetés, amiért papi áldás nélkül álltak össze” – mondogatták azzal az ájtatos kárörömmel, amelyre igazán csak a szeretetvallás híveinek egy bizonyos makacs típusa képes. Ők épp olyan keresztények, mint amilyen forradalmárok voltak a tricoteuse-ök, akik nyaktilózás közben kötögették a legszebb hálósipkákat.

A világ(kép) keletkezése

Amikor népi államunk védőőrizetben tartott, hogy megoltalmazzon engem vétkes gondolkodásom „további tettleges következményeitől” (ezt egy furfangos kihallgatom fogalmazta így), apám naplószerű feljegyzéseket írt Miki fiamról: ha majd szabadulok, hadd tudjam meg, mit művelt az utód „afrikai vadászatam” (egy darabig e mesével etettük a gyereket) hosszúra nyúlt időszakában. Itt-ott persze eszébe jutott saját fiának gyermekkora is, s ennek köszönhetem néhány elmosódott emlékem feltámadását. Íme az egyik:

„Miki rendkívül értelmes, fogékony kisgyermek volt, örökölte édesapja, édesanyja jó jellemvonásait: a szülők iránti szeretetet, a szellemi élet, a történelem iránti érdeklődést. (...) A 30-as évek egyik estéjén Tirpák János vasgyári munkás barátomnak a világ keletkezését, az élet célját, a munkások harcát magyaráztam a diósgyőr-vasgyári Vasas Szakszervezet könyvtárából szerzett ismereteim alapján. Habár az idő már későre járt, a kis Sanyika nem tágított, tágra nyíló nagy szemei csillogtak az érdeklődéstől. Egyszer csak megszólalt: »Apukám, pipálni kell, egy szót sze tessék szólni, amíg vissza nem jövök.« – Ezzel kiszaladt az udvarra és visszajövet, bent gombolta be a kispadrágját, miközben ezt mondta: »Moszt máj lehet...« Összenéztünk Tirpákkal, és én büszkén megsimogattam kisfiam fejét...”

Apámék akkor azon csodálkoztak, hogy egy hároméves gyerek mennyire érdeklődik a világmindenség titkai iránt. Valójában az a különös, hogy egy huszonnégy éves, három középiskolai osztályt végzett munkás és egy másik, iskolázatlan gyári robotos, egy szalmatetős kunyhóban, petróleumlámpa pislá fénye mellett a kozmosz eredetéről cserél eszmét...

Ne legyen félreértés – természetesen nem Mózes első könyvét vitatták, hiszen a Bibliát szüleim mesegyűjteménynek tartották, mely sivatagi vándorok egybetartására alkalmas lehetett, de a XX. században már csak érdekes elbeszélések antológiája. Mint a fenti jegyzet elolvasása után megtudtam – apám a Kant-Laplace teóriát fejtegette

Tirpáknak.

A munkásmozgalom boldog korszaka volt a harmincas évtized eleje, minden olyan tisztának, érthetőnek tűnt: a világot nem Jehova teremtette, hanem Kant és Laplace (egy szemináriumon később még e kedves fogalmazást is hallottam: „Kant és Laplace elvtársak”), az embert nem egy – igen haragos természetű, sőt szüntelenül bosszúakciókra hergelődő – Égi Úr alkotta, lelket lehelvén a sáriba, hanem „a majomtól lettünk”, amint azt Darwin és Háckel polgártársak böbizonyították. Marx és Engels pedig kimutatta azt, ami az 1929-es világgazdasági válság után már további bizonyításra nem is szorul, hogy tudniillik a kapitalizmus az undorító bérrabszolgaság, a kiváltságos herék rendje, melyet fel fog váltani a szocializmus, Lenin és Sztálin imár le is fektette annak elméleti és gyakorlati alapjait... (Az és kötőszó kiemelésével próbáltam jelezni, hogy nagy tanítóinkat szerettük *párban* elképzelni.)

Beleszülettem ebbe az új, tudományosnak hirdetett, de sokban mitológiává primitivizált világképbe, s mintegy húsz éven át kitartottam mellette, mert a vallási meséknél emberibb volt, s mert nem azt tanította, hogy hajbókolj, szolgálj, imádkozz, s akkor majd a siralomvölgyéből a mennyekbe repülhetsz, s élvezheted az angyalok hárfajátékát, mint Dante a paradicsomban, hanem az ellenkezőjét hirdette: „Ember, szabadságra születél, légy a magad ura, ne urad szolgálja!” Vagy ahogy a klerikálisok által kiforgatott Dante már a XIV. században vallotta: „Nem születünk tengődni, mint az állat, hanem tudni és haladni előre ...”

A földi megváltást ígérő elméletek, sajna, hamar elkezdtek repedezni, a mózesi világkép felváltására hivatott „tudományos” teóriák sorra meginogtak, elsőnek kozmogóniai bizonyosságaim. Már kamaszkoromban tudtam arról, hogy *sir James Jeans* szerint a világ nem „Kant-Laplace alapján” keletkezett, hanem egészen másképpen (katasztrófaelmélet!). Azután jött Feszenkov, aki kijavította e klasszikus duót, majd a szintén szovjet Smidt kezdte bizonygatni, hogy földünk „hideg úton” jött létre... A második világháború után további, még modernebb teóriák magabiztos szerzői a tömegkommunikáció jóvoltából százmilliók szeme láttára, füle hallatára civakodtak egymással. S most már, az „ősrobbanásra” gondolva, Szokratésszal mondhatom, legalábbis a világ keletkezéséről: „Csak azt tudom, hogy nem tudok semmit...”

... De már megint nagyon előre szaladtam elbeszélésemben, pedig még csak három-négy éves vagyok. Hadd idézzem hát fel első olyan élményemet, melyre magamtól is emlékszöm, szülői segítség nélkül.

Napimádó korszakom

Apám nem káromkodott (miként nem is ivott s nem dohányzott), az imádkozás eshetősége körünkben fél sem merült, ennél fogva az a szó, hogy „isten”, házunkban sokáig nem is hangzott el. Természetesen templomba sem jártam addig, amíg iskolaköteles nem lettem. (Bár Klebelsberg Kunó gróf jóvoltából engem már nem egyházi iskolában okítottak, mint apámat, a hejőcsabai „állami elemi népiskolában” a vallásoktatás és templomozás épp oly kötelező volt, mint felmenőim idején a felekezeti tanodákban.)

1931 táján tehát, négyévesen, a tökéletes istennélküliség lelkiállapotában leledzem. Ekkor döbbenek rá a „világmindenségre”. Itt is apám volt az okozó, majdnem azt mondhatnám, a primus motor imimobilis, vagyis az első mozdulatlan mozgató, dehát ő nagyon is *mobilis* volt: ha nappalos műszakra járt, már négy óra körül fel kellett kelnie, hogy gyalog elérje a gyárba vivő vonatot. A hajnali kapkodás hangulatában – sokáig

csak ilyenkor hallottam türelmetlen szóváltásokat szüleim között – tavasztól őszig előbb észrevétlenül kiszöktem, majd fejcsóválások közepette adott engedéllyel házuk keleti falához ültem, s hátamat a vályogfalnak támasztva, énekelve vártam a napfelkeltét. Egyetlen dalt tudtam akkor, azt is rosszul:

*Kelj fel nap, lengyel nap,
Kertek alatt a kis Sanyi majd megfagy.*

A versike, ez nyilvánvaló, nem az én művem, holott rólam, vágyaimról szól, hanem átköltés. Az ismert dalt „tudatosan” igazítottam át, amikor magamat tettem „a kis bari” helyébe. Valamivel fontosabb művek hőseivel is ezt tesszük: azonosulunk velük. (Nem is beszélve az olyan költőkről, akik – mint a Karinthy Frigyes paródiájában szereplő poéta – egy éjjel olvasott és írt „egy Kosztolányi-verset”.) Azt azonban nem tudom felfogni, miért változott át Szent György napja lengyel nappá, amikor a lengyelekről semmit sem tudhattam. Egy asztalossegéd aztán kijavított, de nem szívesen hittem neki: a „Szent György nap” semmit sem mondott nekem. Okítása azért maradhatott meg bennem, mert a megszegyenítések-megaláztatások memorizálására mindig volt tehetségem (csak újabban legyintek rájuk), s mert a segéd még évek múltán is szeretett gúnyolni: „Na, mi van, hékás, felkelt már a lengyel nap?”

Valahogy úgy lehettem ezzel a lengyel napkeltével, mint Ignotus – ha igaz – Ady *fekete* zongorájával. Én is mondhattam volna a segédnek: vessek meg, ha értem, de szép. György nevű embert egyébként nem is nyílt alkalmam ismerni addig, a *szent* fogalmáról pedig aligha hallhattam négyéves koromig. Később aztán értesültem Szent György tetteiről, először valószínűleg Raphael megragadó festményének valamilyen másolata nyomán, később az egyháztörténetből is, nagyjából meg is kedveltem őt: még mindig jobb, ha valaki nem létező sárkányokat öldös, mintha nagyon is létező albigenes eretnekeket égett ki a létből, mint az előljáróban már említett Szent (!) Domonkos. (Most persze azt lehet szememre vetni, hogy anakronisztikus a szemléletem, mert hiszen *abban* a korban az eretneküldözés „természetes dolog” volt. Hát persze. De Domonkos kortársa, egyetlen kedvenc szentem, San Francisco, e nemes kótyag és ragyogó poéta, senkit sem öldösött, mindenkit *testvére*nek tartott, még a gonosz, rettegett farkast is („iraté lupo”), akit rábeszélte arra, hogy mondjon le az állatok megevéséről, és valóban szenthez méltó verseket költött, nem kivégzési utasításokat és véres prédikációkat.

És nemcsak a gonosz farkas lett testvére, meg a madarak serege, melyhez szintén gyönyörű beszédekkel intézett, hanem a nap is – frate sole. Ezért is szeretem őt, s nem elégedtem meg azzal, hogy gimnáziumi tankönyvemben csak a vérengző farkas megtérítéséről olvashattam, megszereztem a *Cantico del frate sole* című himnuszát is, s ráismertem a magam napváró rajongására, az öröme, mely gyerekkoromban előtört az első aranyló fénysugarak fellobbanásakor.

... 1945 elején egymás után két kis verseskönyvem jelent meg. Annak idején egyáltalán nem gondoltam erre, de most, vénülő fejjel lapozgatva az első füzetben, feltűnt, hogy újra meg újra kibukkan a nap e versekben. Napimádó korszakom tehát, mintegy szándéktalanul, megőrződött bennem gimnazista koromban is. Később, a váci nevelőintézetben, egy kedves „jehovás” sorstársamnak is meséltem éltető csillagunk iránti gyermekes lelkesedésemről, mire ő ezt pogány dolognak ítélte, mondván, hogy nem a teremtettet kell Imádni, hanem a Teremtőt. Elárultam neki, hogy Petőfi is *pogánynak* nevezte magát utolsó fennmaradt írásában, s ez nem ellenszenves nekem. „Téged pedig Armagedon napján – közölte ő szánó mosollyal – 112 ezer angyal fog tüzes karddal a földre sújtani.” Hát akkor inkább maradok San Franciscónál.

Hejőcsaba

Csaknem 18 évet húztam le szülőfalumban, illik néhány szót mondanom róla. Az Új Idők Lexikonának 1938-as kiadású kötete *nagyközségnek* nevezi – ha belegondolok, ma már két-három tucat névnel többet aligha tudnék összeszámlálni lakói közül, pedig 1930-ban 6356-od magammal éltünk ott. Ennek – memóriám gyengülésén túl – talán elszigeteltségünk is oka lehetett. Nemcsak a már említett „politikai” kiközösítettség, szüleim polgári házassága s egyebek miatt, hanem azért is, mert társadalmilag és topographice is távol éltünk a község legtöbb, kivált jómódú lakójától.

Csaba egyébként már rég megszűnt, mint önálló közigazgatási egység: az 1945 utáni nagy központosítások jegyében – nem függetlenül apámék akkori törekvéseitől – Miskolc része lett. Még a mellette fekvő, távolabb eső Szirma is a városhoz vezényeltetett. Nem rokonszenvezem az ősi helységek beolvasztásával, mert ezzel a logikával végül hazánkat is be kellene illeszteni valami nagyobb közösségbe (ahogy ezt a Varsói Szerződés korában el is kezdték, és ma az ellenkező politikai irányban némelyek szintén szorgalmazzák). Egy azonban tény: a mai Hejőcsaba szinte már semmiben sem emlékeztet arra az elmaradott, nyomorúságos helységre, melyben gyermek- s kamaszkoromat töltöttem.

A fő utcán, a Csaba vezérről elnevezett úton, állt egy tágas patika, akadt néhány üzlet, természetesen itt emelkedett az új jegyzői hivatal, s a gazdagabbak több, emberi használatra való háza, a község Miskolc felőli bejáratánál a csendőrlaktanya. A Hejőhöz közel a Bárczayak mutatós kastélya díszlett, szép parkkal, nem messze tőle zakatolt a vízimalom. Az állami-elemi népiskola emeletes volt, eltérően a földszintes felekezeti tanodá(k?)-tól. A hatezer lakos többsége viszont a sáros mellékutcákban szűkölködött vagy éppen nyomorgóit, sokan nád- vagy szalmatető kunyhókban tengődtek, mint például mi is.

A Szirma utca 15. alatt laktunk, sokáig szinten csak zsúp fedte a vályogviskót. „Szalmáiból ma már csak elmaradt helyeken készül házifedél...” – olvasom *A magyarság néprajza* című nagy munka első kötetében, mely a háború előtt jelent meg. Eszerint, ha nem tudtam volna is, elmaradott helyen éltünk ... (Bár nyilvánvaló, hogy házikónk igen régi lehetett már, mikor beleszülettem. Mivel a szalmás háznak nincs kéménye, a padlásra szálló füst „a szalmát konzerválja” [uo.], sokáig tart az ilyen tető). A két kishálózat a „szabadkéményes”, azaz kéménytelen konyha választotta el. A „pádimentom” döngölt és tapasztott földből készült, időnként lótrágyás agyaggal kellett „felsikárolni”.

E pádimentomnak köszönhetem első játékaimat. Amikor nagyobb eső zúdult ránk, az udvarról a víz befolyt a „lakásba”, s a kemény földön megállt. Mivel a tető is át-eresztette itt-ott a vizet, anyám a kemencéhez ültetett, s esernyőt tett fölem. A zivatar elmúltával csinált nekem újságlapból egy kis papírhajót, s azt tologattam fel és alá a tíz-tizenöt centis vízben, amíg anyám, bánatomra, e célra szolgáló rongyokkal ki nem hordta a vizet az udvarra. A tenger és a hajózás iránti oldhatatlan vágyam nyilván ekkor fogantatott meg bennem.

A két dédi

Mi a kert felé eső hátsó szobában laktunk, az első kis helyiséget Turcsoki dédnagy-mama kapta. Titokzatos, sőt félelmet keltő, görnyedt öregasszony volt, álgig mozdult ki a szobájából, lányának (apám mamájának) korai halála után csak az ételt vette el anyámtól, de nemigen csevegtek. Ha néha kitette a lábát, bottal csoroszkált, nem viszonzta a köszönésemet, nem beszélt senkivel, néha kurta indulatszavakat hallatott, érteni sem lehetett. Egy tipegő gyereket általában dédelgetnék, engem is szerettek, becéztek, simogattak környezetemben – őt kivéve. Valószínűleg apámat is gyűlölte. Amikor kezdtek közös „titkaink” lenni, anyám elárulta, hogy a dédi valamiféle lelki kórban szenvedett. Később egyszerűen nyersen elmebetegnek titulálta őt.

Ekkor már id. Turcsoki Zsuzsanna rég halott volt. 1930 szeptemberében hunyt el. Ami egyszersmind azt is jelenti, hogy legrégebbi emlékeim legterhesebbjét időzíteni is tudom: hároméves és hét hónapos voltam a temetéskor, vagyis elég hosszan kellett gyűjtenem a benyomásokat, hogy egy életen át emlékezzen rá. Dehát Freud mester szerint a boldognak elképzelt gyermekkor úgyis tele van szorongásokkal, félelmekkel – én ezt a „tudományosan előírt” adagot pechemre jórészt a dédmamától kaptam ...

Annál inkább kedveltem a dédpapát, Turcsoki Andrást, Sály község egykori csordását. Délelőttönként igen jóban voltunk, délutánra egyre többször elhidegült tőlem, este gyakran velem is ordítozott – addigra ugyanis már dülöngélt. Mégis szerettem hallgatni öntudattól sugárzó történeteit: hogyan verte meg azt a nagygazdát, aki be akarta csapni őt, noha nála ügyesebben senki sem tudta terelni a csordát. Aztán amikor eljött Sályról Csabára, s váltóőr lett a gyári vasútnál, egy nagypofájú igazgatót a sínek közé vágott... Az meg nem merte őt feljelenteni: „tudta, hogy mielőtt értem jönnek a zsandárok, agyon is verem a mocskosát”.

A legszórakoztatóbb színjátékot mégis a kocsmában művelte, ahová szüleim tiltakozása ellenére többször is elszöktem vele. Volt egy szintén hetven körüli cimborája, *Pistikám* (maradjunk csak a keresztnévnél, tisztelve az utódok személyiségi jogait, mert aztán e jogot ebben a magyar történelemben uraink mindig rettenetesen nagy becsben tartották), szóval Pisti bácsi békát tudott nyelni. András dédpapa fogadásokat kötött a kuncaftokkal, hogy a kecskebéka kuruttyolni fog Pistikám hasában. Ezután a bűvész lenyelte az előkészített egy deci pálinkát, majd a békát. Es a szerencsétlen antialkoholista brekkencs vartyogott egy darabig Pistikám hasában, e testrészből legalábbis így értelmezhető hangokat hallhatott az, akinek jó füle volt. Akit pedig a Teremtő nem áldott meg jó hallással, vagy a béka épp pihent, az meggondolta, hogy emeljen-e kifogást, mert Turcsoki bácsi kezében „fokos” volt, amelyet nyugodtan lehetett volna hosszúnyelű baltának is minősíteni.

Ekkor tapasztaltam először, hogy ugyanazt az „eseményt” teljesen ellenkezőképpen élhetik át az emberek. Még nem igazán tudatosan, de valójában e szeánszokon döbbsentem rá először a titokzatos megjelenéseknek, az égen megállított napgolyónak, a többek által is látott Szűzanya feltűnésének és egyéb csodáknak titkára: vannak emberek, akiknek az elhívési készségük fejlett, s vannak, akiknek csökevényes, mint a vakbél, netán nem fejlődött ki annyira sem – egyáltalán nincs nekik.

Visszatérve Pistikámra, én sosem voltam túl (hiszékeny, de állítom : előfordult, hogy valóban kuruttyolást lehetett hallani. A legtöbbször azonban annyi hangot sem adtak ki a feltehetően antialkoholista békák, mint a III. Richárd által malváziai borba fullasztott Clarence hercege.

András bácsi az udvar végén lakott egy félmagas házban, melynek másik fele a föld alá épült. A pince mélyébe téglából rakott lejáró vezetett. Itt egy *dikó* és egy *csikótűzhely* állt, az egyik falon polc a pálinkás flakákknak. A dédpapa elkülönülése nyilván összefüggött Zsuzsanna asszony ideg(elme?)állapotával. Egyébként nem emlékszem, hogy valaha is együtt láttam volna őket, csak később tudtam meg, hogy

összetartoznak. A dédmama halála mégis megtörte András bácsit, egyszersmind még erőszakosabbá tette: megesett, hogy egy első világháborús szuronnal a kezében pénzt követelt anyámtól, máskor Jóska nagyibátyámat fenyegette (aki épp akkoriban épített magának házunkhoz képest nagy és téglafalú lakást-műhelyt). Amikor apám értesült minderről, egy nap rokoni, de határozott hangon figyelmeztette nagyatyját. András bácsi üvöltözött, kapát emelt Mihályra, aki kicsavarta kezéből a szerszámot, én elkezdtem rángatni a dédpapi nadrágját, mire fellökött és elrohant. Néhány perc múlva pisztollyal a kezében, „Most meglakolsz!” kiáltással apám elé ugrott és lövésre emelte a fegyvert. Jóska bátyám ekkor felkapta a kapát, s kiverte a gyilkos szerszámot az immár egy kicsit túl mérges öregúr kezéből.

Ettől kezdve csak titokban mertem lemenni hozzá a pincébe, ahol magányosan iddögált – Pistikém is meghalt, állítólag gyomorvérzésben. (Egy béka bosszúja?) „Tudod, mi a legnagyobb baj? – kérdezte tőlem, többször is. – Az, hogy már a denaturált szesz sem a régi.” – A silánynak minősített, szerinte agyonvizezett kisüstiről ugyanis áttért a denaturált szeszre, majd amikor úgy találta, hogy már „az sem békebeli”, a segédekkel lopatott Jóska bátyám asztalosműhelyéből *selllakot*, amit a politúrozáshoz használtak akkoriban, vagyis ipari mézgéval „erősítette” a szeszt. Nem sokáig.

Egy nap feltűnt, hogy már dél van, s nem jött elő. Csentem egy kis harapnivalót a kamrából, s elindultam az öreghez. A lépcsőn lefelé meghökkenem: nem a fejét láttam meg először, hanem a két lábát – a levegőben. Lejjebb mentem, s rácsodálkoztam lilás-szederjes arcára, kilógó nyelvére, s csak egy idő után vettem észre, hogy kötél van a nyakán, lába alatt eldőlt sámlí. Megijedtem a képtől, melyhez hasonlót sosem láttam korábban (később is csak 44 novemberében, két, villanyoszlopra felkötött katonaszökevényt). Szaladtam anyámhoz, aki kést ragadott, hogy elvágja a kötelet, de már késő volt. András bácsi, az órák múlva előkerített orvos szerint, még hajnalban ölte meg magát.

Így találkoztam négy- vagy ötévesen a halál legszörnyűbb válfajával. Amikor később megtudtam, hogy nemcsak önkéntes elszánásból halhat meg így az ember, hanem másnak hidegen megfontolt parancsára is, ettől a gyilkosságtól borzadtam leginkább.

... S aztán eljött a nap, amikor legközelebbi barátom és eszmetársai kivégzésének szörnyű hírért hallhattam egy júniusi hajnalon. Egyszerre láttam magam előtt dédapám kintől eltorzult, szederjes arcát... és a Miklósét is. – Nem, nem tudom folytatni. Van az ember életében kibeszélhetetlen pillanatok. Kivált akkor, ha az iszonyat gerjesztésében oly serény XX. században született.

Antinómia

Szelídebb vizekre térek át, nem képletes, hanem igazi vizekre. Hejőcsabáról tudni kell, hogy nevét egyfelől Csaba vezérről kapta, aki a csillagok útjáról hajdan épp a mi falunkban szállt le a 'földre egy sorsdöntő csatába vágatandó, ahol is, természetesen győzött, mert mi magyarok mindig, mindenhol, mindenkit megvertünk, kivéve azokat, akik minket páholtak el. A másik névadó a Hejő volt. A tapolcai hévizektől induló és a Tiszába torkolló patak időnként megduzzadt, kiöntött, de sekélyebb időszakokban is lehetett fürödni benne. Csabánál még őrizte forrásmelegét, kora tavasztól késő őszig lubickoltunk az áttetszően tiszta H₂O-ban, télen sem fagyott be. Úszóbajnok mégsem lett belőlem, de a horgászat – immáron méregdrága, de akkor még ingyenes passziójára

akkor kaptam rá, életreszólóan.

Ez volt gyermekkoromban a legolcsóbb örömöm, egy 4-5 évesnek nem kellett engedélyt váltani. Az az igazság, hogy később sem, legalábbis Hejőcsabán, A különben egy csöppet sem szívбайos csendőrök rühelltek firtatni a plebejus orvhorgászok hal-fogási jogosultságát. Ez volt az egyetlen, hallgatólagos eltúrt népi jog a Kormányzó Úr Őkegyelmességének uralma idején. (A többi, így például a „szabad választás” joga úri huncutsággal szervezett, csendőri kényszerrel nyílttá tett cécóvá silányult a falvakban, nagyjából hasonlóan ahhoz, amit a kormányzó egykori rabjának, Rákosi Atyánknak 99 százalékosan diadalmas választási ceremóniái jelentettek a magyar parlamentarizmus meglehetősen lehangoló históriájában.)

De maradok a halaknál, mert megfogadtam magamnak, hogy nem kalandozom el a politika zavaros, sőt veszélyessé válható vizeire. Bár a mai Hejő (e piciny, szennyes erecske) ismerői ezt el sem tudják képzelni, annak idején kapitális márnák és balinok is akadtak horgunkra, vagyis arra a meghajlított gombostűre, mely az igazi horgot volt hivatva pótolni. Általában persze inkább csak tíz-ihász centis keszegeket fogtam, drótra fűztem s diadallal hazavittem őket. Édesanyám – akár, mert annyira szegények voltunk, akár buzgolkodásom honorálásaképpen – a zsákmány egy részét kisütötte, a többi a macskáknak jutott.

Mint ismeretes, az ég madarainak táplálásáról, a mezők liliomának felruházásáról egy Magasabb Hatalom gondoskodik, nekem a macskák gondozása jutott a Szirma utcában. (A *mezők* liliomával sokat nem is kell törődni manapság, mert a liliomok vagy a vízben, vagy a kertben nőnek.) Ismeretes, hogy a nagy politikai vezérek életrajzait legájtatosabban azok írták meg, akiket e vezérek tápláltak s ruháztak fel akadémikusi címmel és egyéb rangokkal. Nos, világrajöttöm üdvös következményeit számomra legkedvezőbben macskaszempontból lehetne rögzíteni, ha a legkecsesebb négy lábúak történetírásra adnák fejüket, ők tárgyilagosan elismernék, hogy születésem előtt a Turcsoki-Feketeporta nem számított cicaparadicsomnak, csak később lett azzá, kizárólag az én személyes érdemeimből kifolyólag. Mondhatnám azt is, hogy immár túl hosszúra nyúlt életemben ez volt az egyetlen rendszerváltás, amelyről csak jót tudok mondani, az immár örökre néma csabai cicák helyett is.

Tudtam persze, hogy jobbára érdekből szerettek engem. Erre hamar rájöttem, sok évvel azelőtt, hogy megismerhettem volna La Rochefoucauld herceg maximáit a legszebb emberi érzelmek és az önérdék oly bensőséges kapcsolatáról. A cicák a halak okán rajongtak értem, én meg azért dédelgettem őket, mert jólesett élveznem doromboló hódolatukat. (Vö.: személyi kultusz.) Mentségemre legyen mondva, nálam nemcsak az jutott be a cica-paradisóba, aki imádott engem. Én kiskorom óta a bűnös, az engedetlen macskákat is etettem, gondoztam, a leggonoszabb tejfeltolvajt is mentettem anyám seprője elől, ami azt is bizonyítja, hogy nem volnék alkalmas még szimpla választmányi tagnak sem egy kormányzópártban, mert e pártok úgy gondolkodnak, mint Madáchnál az Úr: „Csak hódolat illet, nem bírálát...”

És íme a bizonyíték a gyermekkori élmények egész pályánkat meghatározó szerepére: forró *liaisonom* a cicákkal mind a mai napig tart. A hetvenes évek elején jutottam el a csúcsra, mint a szovjet irodalom és művészet a húszas években. Amikor azonban már 17, azaz Tizenhét cirmos, pettyes, fekete-fehér, sárgászöld doromboló biotrágyázta gárdonyi kertünket, Márta asszony, noha ő is cicapárti, egy este szárazon figyelmeztetett: „Most már legyen elég. Vagy adj plusz konyhapénzt.” Mivel a filológiai munkából, melyet „tud. ügyintézőként” végeztem, ennyi macskára nem tellett, gyorsan írtam egy-két színdarabot, be is mutatták őket, s állományunk újra gyarapodott. Később azonban betiltották egy szatírát, tíz nappal a premier előtt (a betiltást akkoriban „technikai okokból” történő *elhalasztásnak* becézték), elment a

kedvem a világot jelentő deszkáktól, a darabírással felhagytam, s némileg követve Malthus rideg tanát, korlátoztuk a macskafarmot.

Egészeben mégis boldoggá tettem életemben 40-50 cicát, s ezzel többet cselekedtem e gyönyörű faj fenntartásáért, mint sok kormány a saját népéért. Sajnos a macskák túl értelmesek ahhoz, hogy a história teljesen hiábavaló műfajával töltsék drága idejüket, a tudományos fokozatok sem érdeklik őket, s így sosem készül rólam olyan monográfia, amely méltó módon örökítené meg röpke földönjárásom egyetlen vitathatatlan hasznát.

... Most veszem észre, hogy *antinómiát* ígértem e fejezet címében, s ígéreteket úgy tartottam meg, mint a hatalomra került pártok szokták megvalósítani csábos választási ígéiket – nem küzdik le az inflációt, mint kilátásba helyezték, hanem gerjesztik, és így tovább. Íme tehát néhány szó az antinómiákról, a kibékíthetetlen ellentétekről, feloldhatatlan ellentmondásokról.

Történt ugyanis, hogy egy napon – még csak kb. ötéves vagyok – drótra fűzött keszegeimet ügyetlenül beejtettem a patakba, s hiába kerestem őket. A macskák persze csalódtak, amikor halak nélkül tértem haza, de anyám adott nekik valami maradékot, megvigasztalódtak. Én azonban éjjel arra ébredtem, hogy álmomban derékig vízben tapostam az iszapot, kerestem feldrótozott halaimat, hallottam, hogy sírnak a különben oly néma lények, mert nem tudnak szabadulni a fogságból... Képtelen voltam újra elaludni, hánykolódtam, legszívesebben felkeltem volna, hogy megkeressem s elengedjem rab keszegeimet, de tudtam, hogy nem fogom meglelni őket a sötétben, ha nappal sem találtam rájuk. Arról nem is beszélve, hogy félttem volna kitenni a lábam a kormos éjszakába.

Másnap első utam a vízhez vezetett, de horgászbot nélkül. Hosszas keresgélés után, messze a stégemtől, egy szomorúfűz lecsüggő ágai közt megláttam halaimat – kopoltyújuk kifelhéredett, testük petyhüdtlen csüggött a drótról... Hosszas lelki vívódás után felvittem ugyan a zsákmányt a cicáknak, de elment a kedvem a horgászattól. Én élő halakat szoktam fogni, élve vittem fel, anyám pucolta meg őket, a gyilkosságban nem vettem részt, de most, tizenkét keszeg kínhalálában elsőrendű tettesnek ismerve fel magam, lemondtam a pecázásról. Anyám vigasztalásul megengedte, hogy mosóteknőjét Elemér barátommal lehúzhassuk a patakhoz – elfelejtettem mondani, hogy a víz közvetlenül kertünk alatt folydogált – s elkezdtem a hajóséletet. Ha nem is a Mississippin (kis ország vagyunk), legalább a Hejőn.

Szerettem hajókázni – erről még lesz szó –, vitorlát is eszkábáltunk Elemérrel a „naszád” orrára, de a horgászat kezdett hiányozni. Márcsak azért is, mert anyám nem bírt etetni 8-10 macskát, kis kedvenceim el-elcsatangoltak, csak a két öreg pajtás, Tigris és Ördög tartott ki a vészes halhiány ellenére is. Hát itt ütköztem életemben az első komoly antinómiába: ha horgászom, ez jó a cicáknak, de rossz a halaknak. Ha ez utóbbiakat kímélem, elhagynak a macskáim ... Nincs jó válasz ... Mivel az ember nem pusztán szerszámkészítő állat, hanem ideológiagyártó is, s ideológiája valami különös véletlen folytán általában úgy fogalmazódik meg, hogy az hasznos vagy kellemes legyen neki, én is megmagyaráztam magamnak, hogy vissza kell térnem a horgászáéhoz... Természetesen csak a macskák érdekében ...

Első lelkiismereti válságomat sosem felejtettem el. Olyannyira nem, hogy negyedszázaddal később újra átéltem. 58 október elején egy drótszakban nagy adag csalihalat helyeztem el a dunaharaszti vasúti híd egyik lábánál, hogy télen legyen mivel süllőznöm. Ezután 17-én délelőtt vettünk egy stiglicet (= tengelic) a piacon, hároméves fiam imádta a madarakat. Aznap éjjel letartóztattak. Bármilyen különös, sőt, előre elismerem, éppenséggel nevetséges is lehet, vallatásom első heteiben a stiglic és a halak sorsa szinte nem hagyott aludni. Szabatosabban fogalmazva: aludni az örök nem hagytak,

akik vasalt csizmájukkal gyakorta rugdosták a zárkák vasajtáját, de az ilyen éjszakai vergődések során a zacskóban hazavitt, majd ideiglenesen („Holnap majd veszünk kalitkát is...!”) uborkás üvegbe dugott rab madár és a fagyhalálra ítélt csalik miatt – természetesen azonnal felködlött emlékeimből a hajdan drótra fűzött halak képe – akkor sem aludtam volna rendesen, ha a csizmás smasszer nem dobolt volna oly gyakran a vasajton.

Nem tudom már megmondani, mikor, de egy napon közölték, hogy néhány sor erejéig üzenhetek feleségemnek. Én, naiv és érzelmes bolond, természetesen beírtam a levélbe, hogy a stiglicet engedjék el, a csalihalat szintúgy. Kihallgatom viszont, ez még természetesebb, órákon át gyötört, valljam be, mi *e kód* megfejtése, s mivel én csak erősködtem, hogy a stiglic és a halak nem kód, hanem igazi szívügyem, első leveletem nem küldték el... Egy óvodáskori éjszakai vergődés így torkollik negyedszázaddal később büntető levélelvonásba. Lehet, hogy egy életen át gyermekkorunk beprogramozott foglyai vagyunk?

Exodus, avagy a művészet ára

Az állhatatlanságra hajlamos gyerekek módjára én is sokféle foglalkozás iránt mutattam kedvet, de leggyakrabban mozdonyvezető, hajóinas, nőgyógyász szerettem volna lenni, majd később, Gömbös halálakor, a miniszterelnöki posztot szemeltem ki magamnak. Szívesen segédkeztem Józsi nagybátyám asztalosműhelyében is, megtanultam az ott honos szakkifejezéseket (politúr, sellak, ropántgyalu stb.), próbálkoztam is a fűrészszel, vésővel, kalapáccsal, de nem annyira a mesterség vonzott, mint inkább a környezet, vagy ahogy Monsieur Taine mondta volt, a *milieu*. Két-három segéd is dolgozott a műhelyben, belevaló, nagyszájú, mókás legények, akik különös élvezetet leltek abban, hogy egy négy-ötéves gyereket trágár szavakra, majd versekre tanítanak. Addig-addig gyönyörködtem a népköltészet e kevésbé kultivált termékeiben, míg egy napon felkapaszkodtam a gyalupadra, s elharsogtam, illetve elselypítettem a tőlük tanult, „Szentesen a magyar ember ott lakik, Mint a kutya egyre-másra ...” kezdetű, némileg pornójellegű balladát. (A „ballada! homályából is sok volt benne, mert a felét sem értettem.)

Frenetikus sikert arattam ... A segédek ütemes taps közepette biztattak: „Él-jen Sanyi-ka! Hogy volt Sanyi-ka!” Hát igen, a hiúság a művészet egyik nagy titka, már régóta tudom. Neves színészek az ötvenes-hatvanas években meghatott nyilatkozatokban rebegették, hogy a szocializmus, a párt, „a szovjet ember” iránti lobogó szerelmük vezeti őket ennek vagy annak a hősnek a megformálásában ... Most pedig ugyanezek a sztárok (már akik élnek közülük) elmondják, hogy kényszerítették őket a szörnyű propaganda-darabok eljátszására, de ma boldogok, mert a nemzeti gerinc és a keresztény eszme iránti lelkesedésüknek végre szabad folyást engedhetnek... Félek, nem egészen őszinték: nemcsak Rákosi pajtást és Sztálin elvtársat imádták, valamint János bácsit, újabban Jézust és Szent Istvánt, hanem elsősorban a TAPSOT – a sikerért túl sok mindenre készek voltak. Én mindenesetre bevallom, hogy gyalupados sztárkodásomban, az árpába tévedt apácákról és Szent Péterről szóló zengő versikék előadására a segédek lelkes tetszése készített. Mentségemre legyen mondva, én sejtettem, hogy ezek a szövegek – mivel családkban sosem hallottam ilyeneket – *tiltott* szavakat tartalmaznak, míg zaklatott és oly sokakat zaklató koromban a színészek, ritka kivételektől eltekintve, mindig az engedélyezett, sőt jutalmazott szavakat kedvelték. Mert tudták, hogy miért mi jár.

Hamarosan én is megtanultam, amikor négy-ötéves hölgyek társaságában is kezdtem produkálni művészetemet. Korábban papácskát-mamácskát, valamint orvoscskát játszottam velük (monogám természetem miatt egyszerre mindig csak egy „nejem”, illetve „betegem” volt), de később áttértem a színházásra, ami ugyebár kollektív művészet, s így több kislány is bekéredzkedett társulatomba, egy-két fiúval együtt. Fő műsorunk egy – akkor persze még nem ismertem e fogalmat – *happening* volt: meztelen testünket bekentük sárral, egy-két ábra is díszített bennünket, mint főrendező zsebkendőt kötöttem egy nádszálra, s díszmenetben masírozgattunk a Hejőparton, aztán a mellékutcákon is. Az indulót én költöttem a *Hallod-e te körösi lány* ... kezdetű nóta egy kocsmai változata alapján, melyet Turcsoki dédpapa kísérgetései közben tanultam a kellő helyszínen.

Nos, a művészethez is kívántatik szerencse, nekem viszont pechem volt – egyik felvonulásunk során szembetalálkoztunk egy fő-fő sztárom anyukájával, aki elborzadt tőlünk: a kislányt kiragadta együttesünkből, majd sorra járta az összes szülőt „beárusítás végett”. (Később sokan gyakorolták rajtam feljelentői vagy éppen besúgói tehetségüket, néhányan közülük ma is buzognak, csak más politikai mezben.) A mamának persze jogos volt az indulata, s ő legalább nem szólt szüleimnek. Egy bőszipuka azonban, aki nem ismerte a modern lélektant, Freud tanait, s nem tudta, hogy a kisgyerek ebben a korban első szexuális ébredését éli át, de tudta azt, hogy apám délután háromra fog hazaérni a gyárból, az utcasarkon megvárta s felvilágosította atyámat.

Ismeretes, hogy Petrovics István azzal a bottal akarta „lebeszélni” fiacskáját a színészségről, amellyel „a marhákat szokták terelni”. Apám az udvarra belépve felállított engem egy favágásnál használt tönkre, s megkérdezte, igaz-e a „körösi lány” meg a többi disznóság, s leoldotta a nadrágszíját... „Én még őszinte ember voltam”, mondhatnám a költővel, s dacosan kivágtam az „igen”-t. Mihály, életemben először rám suhintott, s tovább faggatott: „Tudod-e még?”

A kérdés igen rossz volt, ezt később, kamaszkoromban, amikor már Mihállyal is tegeződtem, nemcsak Lujzával, kellően tisztáztuk. Mert mit lehet felelni egy ilyen kérdésre? Ha *nemmel* válaszolok, nyilvánvalóan hazudom, hiszen nem felejtethet el néhány pillanat alatt egy heteken át dalolt nótát. Ha *igent* mondok, kaphatom az újabb suhintásokat. Vagyis ez volt a „nincs jó válasz” újabb tipikus esete. És hát újra csattant is a szíj, de a következő lendítés pillanatában beszöktem a szobába, a szülők duplaszéles ágya alá, a csattogó eszköz hordtávolságán túlra. Szerencsére anyám előkerült, lecsillapította Mihályt, s lassan én is előmerészkedtem menedékhelyemről.

Másnap hajnalban, miután végigpityeregtem az éjszakát, megvártam, amíg apám elindult a gyárba, anyám pedig a piacra, a kamrából összeszedtem egy tarisznyányi ennivalót, s leballagtam a Hejőfaöz. Vízre toltam a nádiban elrejtett teknőmet, s neki-vágtam a világnak. Eltérően századunk legigazabb költőjétől, akit gyakran „verték, mint apró gyermeket”, engem azelőtt sosem bántottak szüleim, s az amúgy is bennem parázsló kalandvágyat a nadrágszíj okozta sérelem fellobbantotta. Irány a tenger!

A csabai vízimalomnál egy idősebb gyerek segített áthúzni hajómat a hatalmasnak tűnt) kerék mögé, egyéb kalandjaim is akadtak, az ennivalóm is elfogyott, de csorogtam a Tisza felé, melyről úgy tudtam, hogy a tengerbe ömlik. (Ez végtére, némi áttétellel, igaz is.)

Ha regényt írnék, most tetszésem szerint kiszínezhethném életem első menekülési kísérletét. De egy memoárban mégiscsak a tények igazsága számít, s én nem tudom már elválasztani a valót a mesétől, attól ugyanis, amit e kalandról később, hosszú éveken át szüleimtől hallhattam. Történetem utólag egyre több epizóddal gazdagodott, mint némelyek ellenállási „emlékezései”. Annyi biztos, hogy egy vagy két nap után megkerültem: egy fuvaros lelt rám, s hajómmal együtt (a teknőt ma is örzöm) haza-

szállított az aggodástól lelkibeteggé lett anyámhoz, apámhoz. A bácsi Hejő-papiban lakott, s talán ezért hízott szökésem legendája olyan kövérré, hogy eszerint én egészen odáig hajóztam volna, s már majdnem elértem a Tiszát. Később a mese végképp felülkerekedett a valón, melytől teljesen elszakadt, mint az SZK(b)P történetének rövid tanfolyama a bolsevikok egymás közti marakodásának valóságos históriájától. Vagy mint a „Bodogságus Szent István királnak” legendája eltért első királyunk uralkodásának tényleges eseményeitől, mellőzve például Thonuzobának és hitvesének kegyetlen élve eltemtetését, s csak a Szent csodálatos kegyességének fényét ragyogtatva fel.

Az viszont tény, hogy Odüsszeiám végén szüleim könnyek között szorongattak, apám soha többé nem kísérletezett még csak egy makarenkói pofonnal sem, s aján-dékba Józsi nagybátyámtól kaptam egy biciklikereket, pontosabban annak a ráfját – ez volt gyermekkorom egyetlen játéka.

A bűnös verseket persze nem felejtettem el, a legpontosabban rájuk emlékezem ma is. S később, az idők folyamán egyre tisztább tanulságokat is levontam balsikerű exodusomból. Először is mindjárt melegében eltökéltem, hogy *csak azért is* rigmusokat fogok írni és szavalni, 'mert az valami csudajó érzés, amikor az ember fia egy gyalupadról szól a világhoz, s a felnőttek a hasukat fogva szórakoznak. Elég hamar felsejlett bennem az is, persze még csak gyermeki megfogalmazásban, hogy a nadrágszíz nem a legalkalmasabb nevelőeszköz, s a büntetés csak növeli a tiltott szavak iránti vonzódásunkat.

Lujza az anyák csodálatos ösztönével megérezhette, milyen szakadék szélére kerültem *non conformis* nézeteim csíráztatásával, s finom tapintattal igyekezett elterelni engem a valóságot trágár realizmussal tükröző gyalupados költészettől. Megtanított néhány nemesebb versre, dalra, ezek azonban csodálatosképpen nemigen tetszettek, pedig mindegyik megtanulásáért egy teljes szál „medvecukrot” kaptam. Akkoriban egy népiesebb, az emésztés tárgyköréből vett neve volt ennek az édességnek, még a patikában is így hívták, de azért sem írom ide, hadd láthassa mindenki, mennyire megjavultam gyermekkori elfajzásom óta, s mert nem is akarok hasonlítani azokhoz a szerzőkhöz, akik ma trágár szavakkal igyekeznek feltűnést kelteni, s rendkívüli bátorságukról tanúságot tenni.

Kétségtelenül a megalkuvás egy nemének tekinthető, hogy engedtem a cukros csábításnak, s bevágtam a felsőbbbség diktálta irodalmat. Egy kicsit még örültem is a fel-fedezésnek: lám, a versekért nemcsak nadrágszíjat, hanem édességet is lehet kapni – de szívemben hű maradtam az üldözött szavakhoz, a jutalmazott poézist viszont hamar elfelejttem.

Egy vers, pontosabban egy strófa mégis megmaradt a fejemben, az anyai szeretettel ajánlott irodalomból, íme:

*Fiam, immáron három éve,
hogy utoljára láttalak,
fekete hajam hófehérre
őszült e három év alatt.*

Restellem, de nem tudom, ki írta e gördülékeny verset, egyszer majd kinyomozom. A börtönről sem volt sok fogalmam, de annyit megértettem, hogy a költeményben panaszkodó bácsi is nyilván az írásaiért szenved, s így saját esetemen kívül egy ismeretlen sorstárs példája is okozhatta, hogy az irodalom és a szenvedés fogalmait mintegy őselményként egy egész életre szólóan összekapcsoltam. Később aztán apám további csendőrségi kalandjai is segítettek megérlelni az elhatározást: ha nagy leszek,

én is sokat írok majd, börtönbe kerülök, és meg fog őszülni a hajam.

Óh, bárcsak minden álmom, elhatározásom ilyen szépen teljesedett volna ...!

Álmaim tengere

Ha már a Fekete-tengerre nem tudtam elvitorlázni, kertünk végén saját kis óceánt alkottam magamnak. Apámék ugyanis elhatározták, hogy lebontják a szalmatető viskót, s cseréptető házat építenek, rendes padlóval, ahová nem folyik be az eső. Mivel azonban a tégladrága volt, a tapasztott sárfalat zömében vályogból rakott fallal akarták felváltani. Természetesen „házilagosan kivitelezett” építőanyagban gondolkodtak. És elkövetkezett a *vályogvetés* évekig tartó gyönyörű időszaka!

Szüleim a kert végén gödröt ástak, a kitermelt földet szalmával, törekkkel keverték, majd meglocsolták, s kezdetét vette a sár taposása. Ha korábban megbüntettek azért, hogy iszappal kentem be magamat és társaimat, s így vonultunk fel, most mintegy szorgalmi feladatnak tekinthettem a vizes göröngyök dagasztását. „Először Lujza állt be mellém a sártészta gyúrába – emlékezik apám –, majd egyszer csak azt vettem észre, kisfiam is ott küszködik a sártengerben anyaszült meztelen. Miközben nagy igyekezettel taposta a sarat, hasig is el-elsüllyedt az anyagban. Nem lehetett rábírní, hogy abbahagyja...”

A pompás játék négy nyáron át tartott, „amíg elkészült a szükséges 6000 darab”. De engem ekkor már a vályogvetésnél is jobban izgatott a kínáló pompás lehetőség: *saját* tavat csinálhatok magamnak, mint a grófok és bárók! Egy nagy eső után ugyanis azt vettem észre, hogy a kitermelt föld helyén keletkezett gödörben megmaradt a csapadék! (Mint később megtudtam, ennek az volt az oka, hogy egészen a kemény agyagig ásott le apám, s a gödörben a talajvíz is összegyűlt – közel volt a Hejő.) Négy nyáron át működött a tavam, melyet előbb kistengernek becéztem, később, már iskolásfiúként, „Nagy vagy Csendes Óceánnak”. A Hejőpartról sást, nádist telepítettem a gödör egyik oldalához, majd a kipecázott halakat is beengedtem tengerembe, ott úszott rajta az új vitorlával felszerelt teknő, amelyet exodusom után sajna nem vihettem le a Hejőre, körötte több kisebb papírhajó ringatózott – hát kell ennél több ...? Egy évtizeddel később Anci nénémtől megkaptam Tóth Árpád műfordításainak 1942-es kiadását, s megdobbant a szívem, amikor A részeg hajó utolsó előtti versszakához értem:

*Óh, ha van Európában öböl még, melyre halkan
vágy vonna: kicsi víz az, egy vak tócsa, hideg,
hol bús fiúcska guggol az árbrás alkonyatban
s papírhajót ereszt el, mely lepkeként libeg ...*

Úgy éreztem, rólam szól Rimbaud verse, egy különbséggel: engem álmaim gödörnyi tengere boldoggá tett, először életemben.

Némi transzcendenciák

A gödör-tenger megoldotta a megoldhatatlant is, az imént már említett antinómiát:

kéjjel horgászhattam tovább, de a halakat nem fűztem drótra, hanem beeresztettem saját vizembe... S mivel a tiszta Hejőből az iszapos-algás pocsolyába átlakoltatott keszegek egy része hamar elhunyt vészes oxigénhiány miatt, a cicáim is kedvükre karmolhatták ki partszélről a kóválygó vagy már éppen kimúlt halakat. Ártatlannak éreztem magam, nem én öltem meg *őket*, „maguktól haltak meg”, vagy a természet törvényeinek engedelmessé hűsevő cicák által. Végére is nem én teremtettem ragadozónak a macskafajt, hanem személyesen a Jóisten ...

Ilyesmi korábban nem jutott volna eszembe, de közben – hogy erről se feledkezsem meg – 1933. szeptember valahányadikán elkezdtem elemi iskolai tanulmányaimat, s nyakig csöppentem a misztikába. Mondtam már, hogy *azelőtt* nálunk senki sem emlegette az Egek Urát, sem könyörgő, sem káromló műfajokban. A tanítás viszont minden reggel a *Hiszekegy* elkántálásával vette kezdetét, a *Hit- és erkölcsstan* óra pedig Sz. tisztelendő úr igen energikus fenyegetéseivel: vár rád a mennyország vagy a pokol, ha rossz leszel, téged is elvisznek az ördögök, lesz majd neked fogak csikorgatása, kis gazember, és így tovább – Szent Ferenc helyett egy falusi Torquemadát hallgathattam, csak akkor még e neveket nem ismertem.

Közvetlenül beiskoláztatásom előtt szüleim természetesen felvilágosítottak a valóságok mibenlétéről, elmondták, hogy az egész pokol-mennyország mesét a papok találták ki a rossz gyerekek ijesztésére és a buta felnőttek becsapására, én csak tanuljam a nyelvtant meg a számtant, a hittanórán pedig hallgassak. Ez az egész gyerekszintre leszállított voltaireianizmus tetszett nekem, s felvértezve mentem az elemibe, ahol egy új épületben egészen régi, középkori szövegekkel tömtek bennünket, de amikor a góliáttermetű, bikaerejű tisztelendő fülcibálások közepette állandóan az ördöggel ijesztgetett bennünket, egy kicsit meginogtam. Továbbra is szüleimnek hittem – nappal. De ha beesteledett, s anyám már elaludt, apám pedig éjszakai siktára ment, megmegrémített a kérdések kérdése: hátha mégis létezik az a szakállas, kegyetlen isten, aki folyton megbosszulja az emberek csínytevéseit özönvízzel, villámmal, dögvésszel s egyéb kellemetlenségek ránk zúdításával, s megtudja, hogy az uraság lucernásából loptam egy nyalábbal a nyulainknak, netán Mancsi anyja beáruul nála, amiért kisleánykájával talán illetlenül játsszuk az orvosocskát, s akkor megnézhetem magam. S ha isten nem volna is, de ördögök azért lehetnek, s most ott ül a sarokban a főördög, karmait előrefeszíti, tüzes nyelvét felém öltögeti... Brrr ...

A vívódást rendszerint az döntötte el, hogy ki kellett-e mennem pipilni vagy sem. Ha igen, szégyen ide, szégyen oda, keresztet vetettem, mielőtt kiléptem volna a vak-sőbét udvarra, a fenyegető éjszakába, biztos, ami biztos. Ha viszont nem kellett sem kis-, sem nagydolgoznom, akkor a felvilágosodás – a még nem is ismert Voltaire – szelleme győzött bennem, átmásztam anyám ágyába, megnyugodtam s elaludtam, pogány módra, ima nélkül. [5]

Volt annyi eszeim, hogy szüléimét ne avassam be világnézeti válságocskámba, a „körösi lány” óta tartottam egy kicsit atyám szigorától. Sajnos a filmművészet iránt korán felébredt – azóta már rég ellanyhult – érdeklődésem olyan helyzetbe hozott, hogy lelepleződött megingásom.

Be-bejártunk szüleimmel a miskolci moziba (gyalog persze, mert a villamosjegy drága volt, úgy emlékszem 24 fillér), s egyszer hazafelé, amikor a falu elején sötétlő temetőhöz értünk, apám észrevette, hogy szorosabban markolom a kezét. Kérdésére kinyögtem, hogy a kísértetektől, szellemektől félek, meg az ördögöktől, akik nagyon szeretnek a sírok közt tanyázni. Apám erre megfordult, s anyám óvatos tiltakozása ellenére visszaterelt bennünket a temető kapujához: „Most bemegyünk, fiam, és saját szemeddel fogod tapasztalni, hogy nincsenek szellemek, kísértetek, ördögök, csak az ostoba vénasszonyok képzelődéseiben.” Nem lelkesedtem az ötletért, de mit tehettem

volna, megszeppenve botorkáltam szüleim között a fenyegető cél felé.

Hűvös őszi este volt, telihold, levélzörgető szellő, jobbra és balra sírkövek, fake-resztek, köztük kavicsos út vezetett a temető közepéig, ahol egy fészület szomorkodott. A holdfénynél a Megváltó képmását is látni lehetett, megborzadtam a szélben lebegő rozsdás pléhmobil nyikorgó hangjától. Nem sokkal azelőtt iskolatársaim egy foglyul ejtett denevért szögeztek ki az udvari eperfára, a szerencsétlen állat még a következő szünetben is vergődött, rossz volt nézni, ez juthatott eszembe, amíg a Pléhkrisztuson merengtem, mert a két kép örökre összerosódott emlékeimben.

Később még többször is megisméltődött ez a temetői séta, anyám óvása ellenére. „Nevelni kell ezt a félénk nyuszt – vágta el a vitát apám –, nem engedhetjük, hogy csak a mi sötét falunk nevelje.” A második alkalommal muszáj volt előre mennem, egyedül, s szüleim csak húsz-harminc méterről követtek, majd apám nem nyugodott addig, amíg egyszál magam el nem merészkedtem a kaputól a fészületig. Akkor épp nem sütött a holdvilág.

„Nem félek ... Azért sem félek ...” – mondogattam magamban, s távgyalogló léptekkel meneteltem a fészület elé. Visszafelé már futottam, hevesen dobogott a szívem, de örültem: lám, nincsenek ördögök, kísértetek, kóbor szellemek.

Még egy próba várt rám, igaz, némileg később esett meg, de hadd zárjam itt le egy füst alatt transzcendenciákkal birkózó korszakom emlékeit. Második (harmadik?) elemista lehettem, amikor Sz. tisztelendő úr bejelentette, hogy közeledik az „első áldozás” napja, mielőtt majd mindannyiunknak gyónni kell, s azután *éhgyomorra* magunkhoz vesszük a szent ostyát: „Aki pedig reggelizni mer az első áldozás napján – hajtogatta fenyegetően az el fogja hányni magát az Úr színe előtt, s ha meghal, egyenesen a pokolba kerül, s ott fog sülni örökkön örökké.”

Nem értettem, miként lehet egy örökkévalóságon át sülni, mert a hús akkor is szénné ég, ha csak tíz perccel tovább marad a tepsiben, mint kellene. Ráadásul annyit tudtam már a hittanból, hogy egy utolsó kenettel is rendbe teheti az ember a lelki szénáját. A gyónástól sem féltem; ahogy én sem firtatom a plébános úr viselt dolgait, neki sincs köze az én bűneimhez. Ki is dolgoztam immár önerőiből, szülői támogatás nélkül, egy gyónási metódust, e később egészen az érettségiig használt típus szöveggel: „Gyónom a mindenható Istennek és néked lelkiatyám, hogy legutóbbi gyónásom óta egyszer torkoskodtam (hadd lássa, hogy nem nyomorgunk), háromszor káromkodtam, és négyszer verekedtem.” Stb., stb. Ha iskoláim elvégzése érdekében alkalmazkodnom kell a kötelező hit rítusaihoz, hazugságomért a kényszerítők felelősek.

Míg eszmeileg tökéletesen felkészültem az áldozásra, egy kicsit izgatott a szertartás gasztronómiai vonatkozása: enni vagy nem enni? Előfordult már velem, hogy nem volt mit reggeliznem, de a kényszerű éhezés is más, és az önkéntes is. Ez utóbbira semmi hajlamot nem éreztem. Igenám, de ha mégis elhányom magam az Úr színe előtt? Szégyenbe hoznám szüléimét.

És eljött a próba napja. Édesanyám életemben először kakaót csinált reggelire, vajjas zsemlet is kaptam, egy kis főtt tojással, kiöltöztem, s nekivágtam *torony iránt*... A sor elején a cséplőgépes kislánya térdepelt, csuklani kezdett, amikor meglátta a plébános urat, kítátotta a száját, s bugyborékoló hangot hallatott ... Semmiféle ételmaradék nem volt az eltávozott anyagban (ott álltam mögötte), nyilván a rémítgetés okozta izgalomtól lett rosszul. Én nyugodtan letérdeltem, stb. stb. – és nem hánytam. Az ijesztgetés már nem hatott rám. Ennek nagyon megörültem, apám este életem második csokijával ajándékozott meg. Ezzel mindörökre megszűnt mindenféle kapcsolat, sőt közöm, a transzcendenciákhoz.

Ezt néha sajnáltam is. Amikor később a „szocialista” állam sújtó kezével lecsapott

rám, s tanúja lehettem annak, hogy egy hajdani buzgó marxista-leninista propagandista, zsidó létére, gyónni-áldozni járt a börtön szuterénjában szervezett illegális misékre, irigyeltem is egy kicsit: milyen olcsón lehet így reményt és vigaszt szerezni, s milyen nehéz az égi segítség hite nélkül, reménytelenül is küzdeni. Egy kicsit azért évődtem vele, mire ő ujját felemelve ennyit mondott: „Jean Barois...” Vagyis Martin du Gard szabadgondolkodó hősére hivatkozott, aki halálos ágyán megtért. „Tévedsz – mondtam szelíden –, neki volt *mihez* megtérni, én, amióta gondolkodom, e misztikában sosem hittem.” Ebben maradtunk.

Hadd áruljam el, hogy amikor édesanyám, 71 évesen a legszörnyűbb betegségben haldoklott, s egy látogatója arra biztatta, hogy térjen meg Krisztushoz, „mert ő meggyógyítja a hozzá fordulókat”, Lujza csak ennyit mondott: „Hagyj békén a Krisztussal.” És néhány óra múlva már nem élt. Apám nyolcvanévesen halt meg, szintén kórházban. Szünetei miatt mindig le akarta vetni magát, ágyhoz kötözték, de összefüggéstelen kiáltásai között sohasem hangoztak el megtérésre valló szövegek. Szeretett nevelőm, Voltaire és Heine a szabadgondolkodó emberiség hőse, Ady nagy nemzeti költőnk, de apám és anyám bátrabban ment el a világból, mint ők. Büszke vagyok rájuk.

Töredékeim nyitánya

Ady Endre szép hálaverssel üzent egykori iskolájának. Én hiába tűnődöm, sok jót nem tudok mondani a csabai elemiről. Ebben persze egy kicsit a szüleim is ludasok – jóval azelőtt, hogy első osztályos lettem volna, már írtam és olvastam. Ez utóbbin nemcsak az értendő, hogy ki tudtam sillabizálni a betűket, én valóságosan is olvasgattam, verseket, Petőfit például, s főleg filléres ponyvaregényeket. Jórészt kimaradtak életemből a mesék, Andersent kiszorította Verne. Mostanában három- és hatéves unokáim kedvéért vért izzadva próbálok kitalálni főleg humoros meséket, de például Annuska, aki még nem iskolás, már egy jóval nagyobb gyerekeknek írott tudományos ismeretterjesztő sorozat képeit nézegeti és szövegeit is betűzgeti.

Jórészt a házi oktatás korai kezdésének eredménye lett az, hogy csüggesztően unatkoztam az elemiben (és később a gimnáziumban is.) Örökmozgó voltam azelőtt, horgász, hajós, gombaszedő, elviselhetetlen kinnak éreztem, hogy hetente hatszor több órán át mozdulatlanul kellett ücsörögnöm, egy kényelmetlen padban. Jórészt olyan butuska gyerekek közt, akik az első év végén még írni-olvasni sem tudtak ... E sorok írásakor csodálkozva forgatom *Értesítő* könyvecskémet: az első évben csak 6 félnapot mulasztottam ... Megnyugodva látom, hogy másodikként már 18 félnapot sikerült lógnom az iskolából.

Irogatást hajlamaim korai kibontakoztatásának kellemetlen következménye is támadt; engem anyám tanított betűt vetni, s ő a század tízes éveinek szabályai szerint róttta a sorokat, Pitó József igazgató-tanító úr viszont egy másfajta calligraphia híve volt, később pedig az úgynevezett zsinórirást erőltették, mely kiválólag alkalmas arra, hogy az ábrándos kisleányok naponta néhány sorral gazdagítsák titkos naplójukat, de nagyobb mennyiségű betűhalmaz gyors rögzítésére alkalmatlan. Summa summarum, írásomon az iskola csak rontott. Az is bosszantott, hogy „gondolataim” szárnyalását a ceruza vagy a toll oly lassan követi, rászoktam a sietős, kapkodó firkálásra. Emiatt a negyedik elemi végén *kitűnő* helyett *jelest* kaptam épp írásból (valamint énekből, noha abból ennyit sem érdemeltem). A négy év alatt ezen kívül egyszer még hittanból is jelesre osztályoztak (lásd később), különben minden jegyem *kitűnő* volt – társaim

zömének fenti jellemzése talán kellő értékére szállítja le e sikeremet...

Miként a bölcs *Mao* is hirdette, minden rosszban van valami jó (palócosan *jao*). Nem biztos, hogy ez egyetemes igazság, de annyi tény, hogy elromlott írásomnak egy alkalommal sokat köszönhettem. Elkövettem ugyanis 57-58 táján „zsebenciklopédia” alcímen egy kisdéd szatírát a sztálinizmus klasszikusai és magyar követői ellen. Minden egyes címszó külön cédulá(ko)n szerepelt. A vaskos köteget egy jóbarátnak hitt kollégám őrizte, aki elolvasva letartóztatásom hírét – az egészet bevitte a rendőrségre. Vallatóim más írásokkal gyanúsítottak engem, erre nem is számítottak, érthető örömmel kezdtek hát „ellenforradalmi” munkám tanulmányozásába. Így vergődhetett Jean-François Champollion az egyiptomi hieroglifák megfejtésével... De nekik nem sikerült. Bezártak hát egy szobába egy Tériké nevű csinos hölgygel, akinek naponta több órán át diktálhattam a saját szövegeimet. Tériké vagy unta alkotásomat, vagy emberi szükségletei készítették erre, mindenesetre nemegyszer magamra hagyott, azaz zárt, s ilyenkor pépesre rágtam s lenyeltem a különösen veszélyesnek érzett – melleleg: kemény papírból gyártott – cédulákat. Így például emésztőnedveimre bíztam a *Barátság* címszót is, melyben elmeséltem, hogy Kádár miként segített megagítani Rajkot önmaga megvádolására. Állítom, hogy ha szebb az írásom á la Pitó igazgató úr, akkor megeshetne, hogy rég nem élnék ...

De élek, s kedvetlenül gondolok arra, hogy némileg töredékes, de hitem szerint nem érdektelen „zsebenciklopédiám” örökre eltűnt a hajdani politikai rendőrség titkos bugyraiban. (Legalábbis ezt a választ kaptam nemrégén, amikor kértem az illetékes hivatalokat kisdéd szatírám céduláinak visszaadására.) Lamentálni mégsem szeretnék, „irodalmi” munkásságom ugyanis eleve töredékek gyártásával kezdődött.

Rühellve az iskolát, unalmamban egymás után két „regényt” kezdtem el, még első elemista koromban. Természetesen mindegyiket külön füzetben. „Kati sorsa” – ez volt az ősmű. Egy proletárlányról szólt (volna, ha befejezem), aki a nyomor miatt kénytelen „eladni magát”. Így kezdődött: „Kati napok óta éhezett ...” Hejőcsabán, emlékezetem szerint, nem nyüzsögtek a prostituáltak, ennél fogva sejtelmem sincs, hogy a „témát” honnan merítettem. Második prózai alkotásom címe ez volt: „Bob Szundai”. (Vagyis Sunday, de én úgy írtam, ahogy hallottam valahol, talán Józsi nagybátyám detektoros rádiójából. „Vitorlákat fel! – kiáltott Bob Szundai...” – e drámai mondattal indult a cselekmény, rengeteg vihar és kalóz s egy óriási cápa is szerepelt benne, de sajna ez is töredékben maradt. A két iskolai füzet azután – vagy az 58-as házkutatás, vagy későbbi takarítások sodrában elveszett, épp úgy, mint a zsebenciklopédia. Vagy ahogy 9, azaz kilenc évre értékelt *Hungaricus*om. III. része is. Bele kell törődnöm, hogy töredékeket gyártottam egész életemben: a *Hungaricus* III. füzetének jegyzeteit jobbra megsemmisítettem a letartóztatás előtt, egy adagját cédulákként rejtettem el különböző helyeken, s a szöveget ma már aligha lehetne rekonstruálni és rendbe rakni. Talán szerencsére. Mert ha a mostani *békés* rendszerváltás elképesztő gyorsasággal eljutott a jobboldali restauráció küszöbéig, nehéz volna feltételeznem, hogy a *véres* 56-os felkelés, az elfajult Rákosi-rend után, sokáig őrizhette volna némely szocialisztikus vonásait... Ha a III. részt is megírom, a 15 nap történetét, ma talán pironkodhatnék azon, milyen ábrándos idealista voltam még 56-ban is.

Feltehetően töredék marad Petőfi-életrajzom is, a megjelent első kötet után jó esetben egy harmadikra telhet időből és erőből, a középső részt már aligha fogom megírni. Feltámaszthatatlanok maradnak betiltott és csendben elfektetett darabjaim, könyveim. Akkor túl élesnek találtattak, ma már keveset mondanának, amikor a hajdani hétpróbás III/III-as ügynököknek is orrukon-szájukon dől ki a keresztény-európa-házaspiaCGazdaságos-népnemzetigerincű demokrácia. Stílszerű lesz hát, ha ez az önéletrajzi jegyzet is töredékben reked meg. Néhány emlékemmel azonban még adós vagyok.

Igenis: haladunk!

Apám első letartóztatására a már említett Lukács Júlia 1927-es agitációs útja kapcsán került sor. Az agitátornőt büntetése letöltése után kitoloncolták, nem térhetett volna vissza hazánkba. 1934-ben mégis újra megjelent egy Nagy István nevű kolozsvári kommunista vezető megbízásából. (Némely összefüggések alapján lehetségesnek tartom, hogy az író Nagy István lehetett a kezdeményező.) Júliát röpcédulázáson érték tetten, s vallomásaiban, melyeket a csendőrnyomozók hírhedt módszereivel kényszeríthettek ki, újra megemlítette apámat, „Fekete Mihály, 1906, nős, rk. géplakatos” hejőcsabai lakost, s szólt egy Róth József nevű fog-technikusról is: „... a nevezettek az I. gyanúsított mint kommunista mozgalmi emberekre hivatkozott, akikkel kapcsolatban van”.

Apám az első letartóztatásról azt írta, hogy a halálra kíntottakhoz képest az ő ügye jelentéktelen volt: „Engem nem vertek véresre, de nem is úsztam meg szárazon.”! (I. m. 26.) E második, 1934-es kalandról így szól: „Szerencsen a rendőrnyomozók az ismert módon foglalkoztak velem. Kaptam elég kóistolót.” Látta azt is, amint az udvaron Lukács Júliát ütlegette egy „csendőrbriganti”. (I. m. 39.) Mindebből annyi állapítható meg, hogy őt nem verték „véresre” egyik alkalommal sem, de verték. Miért nem beszélt erről? Csak azért, mert a halálrakínzáshoz képest egy verés „jelentéktelen”? Egy harmadik utalása könyvében némileg beszédesebb, bár még mindig visszafogott. Így ír egy jóval későbbi találkozás kapcsán arról a csendőrrel, aki 1934-ben vele is „foglalkozott”: „Ez a lapátkezű fickó azzal tűnt ki a vallatások során, hogy akit pofon ütött, az többször is megfordult a saját tengelyei körül, miközben ő gúnyosan megjegyezte: »Mi az, nem bír megállni?«”.

„Miért kerülgetted ilyen szemérmesen, hogy megverték, ha nem is *véresre*?” – kérdeztem tőle később, nem is egyszer. „Azért, mert szégyelltem. Vissza kellett volna ütnöm” – felelte keserűen. „Dehát akkor agyonvernek ...” – replikáztam. Már nagyon beteg volt, sokat szenvedett. Lassan felemelte jobbját, elmerengett s legyintett: „Lehet, hogy az lett volna jobb. Most emléktáblám volna a Szirma utcában.” (Mármint Hejőcsabán ...)

Ha nem is a Szirma utcában, de Szirma községben, melyet szintén beolvasztottak Miskolcra, halála után utcanév-táblát kapott Mihály. Előbb beljebb akarták megtisztelni őt, valahol az ősi városban, de némely miskolci éberek, akik 1944-ben még vagy gyerekek voltak, vagy lapultak bátran, nem tudták neki megbocsátani, hogy '56 november 4-e után szembefordult Kádárral. Így hát az anyaváros helyett annak egyik külső övezetébe rakták a „Fekete Mihály utcát”. Nemsokára bekövetkezett a rendszerváltás, ekkor meg az lett a baj, hogy egyáltalán utcát neveztek élj a hajdani ellenállóról, le is vették hát a táblát. Ugyanebben a sorsban részesült Táncsics is, így hát – ha holtában is – Mihály a legnemesebb társaságba került. Remélem, hogy a hajdani túlbuzgó káderekből jónéhány ma épp oly serény tagja a kormányzópártnak, mint ahogy a pesti sajtó egykori balosai közül is többen csinos*jobbra* át-ot mutatnak be.

Elnézést kérni megint volna okom, mert újra elcsatangoltam az időben, hiszen apám 1934-es lebukásáról kezdtem beszélni. Dehát nem én tehetek róla, hogy egy régesrégi emlék az igazi ragyogását gyakran a későbbi fejlemények fényénél vagy árnyékánál nyeri el.

Ott tartunk tehát, hogy Mihályt valamikor 1934 augusztusában, a délutáni műszakról hívták ki a csendőrök és gyalogmenetben (10 kilométer – úgy látszik, néha nemcsak a szocialista munkásnak, hanem a csendőrnek is nehéz a dolga) elvitték a Tiszai pályaudvarig, onnan vonattal tovább a már ismerős csendőrlaktanyába. Aznap éjjel apám nem jött haza. Helyette, már este, megjelentek lakásunkon a csendőrök. Hat

hónapos koromban nem tudtam agyamba vésni első családlátogató akciójukat, c mostanit – hétéves lévén – örökre megjegyeztem. Anyám ugyanis házkutatási parancsot kért tőlük, mire a különítmény főnöke odébb lökte őt.

– Hozzá ne merjen nyúlni az édesanyámhoz – kiáltottam, s Lujza elé álltam.

– Takarodj, prücsök – mennydörögte a kakastollas, s anyámmal együtt félreállított a konyhában, s a négy vagy öt főnyi csapat benyomult a hálószobába. Néhány perc múlva minden a padló közepén hevert, amit mozgatni lehetett. A káromkodások hangereje és stilisztikai szintje alapján nyugodtan mondhatom, így utólag, hogy Batu kán hordái – bocsánat, mongol testvéreink – sem viselkedhettek durvábban. Sőt, amikor csaknem negyedszázaddal később Könczöl főhadnagy 8 vagy 9 tagú különítménye egy októberi éjjelen, fél tizenkettő tájt felvonult letartóztatásomra és lakásom házkutatás címén eszközöndő feldúlására, a rendőr urak még a hangjukat sem emelték fel... És még vannak, akik kétségbevonják, hogy a történelmi haladás egyáltalán létezne ...

A szembesítéskor egyébként Lukács Júlia ismét visszavonta terhelő vallomását, megváltoztatta vallomását. A hivatalos iratok szerint: „Fekete Mihály és Róti Józsefre vonatkozólag az I. alatti gyanúsított által előadott terhelő adatokat a nevezett visszavonta, így azokat az őrs járőre tisztázás után elbocsátotta.” A csabai csendőrök utolsó figyelmeztetésben részesítették a Szerencsről kapott gyanús elemet, s hazaengedték.

Közben azonban anyámat is „bekísérték” Szerencsre, kihallgatás végett. Lujza előzőleg anyai nagyszüleimhez vitt engem, csendőri felügyelet alatt (apai nagyszüleimet, mint mondtam, sosem ismertem). S itt történt, az újgyőri Jókoma-udvar egy házikójában, hogy spárgát kötöttem a nyakamra, felmásztam a kamrán belüli padláslétra felső fokára, s levettem magam két méter magasból. A spárga elszakadt, az akasztás nem sikerült, néhány kék folttal és zúzódással megúsztam életem első – eddig egyetlen – öngyilkossági kísérletét.

Be kell vallanom: nem tudom, miért tettem. Anyám szerint később azt mondtam neki, hogy a nagypapa a tót miatyánkra akart megtanítani és egyébként is lópokróccal kellett takaróznom, ami szúrt. E két rémítő körülményre nagyon jól emlékszem, de persze mai eszemmel ezt igen sovány indoknak ítélem. Turcsoki dédpapa öngyilkossága kínálta volna a mintát? A *Werther* megjelenése után állítólag többen megölték magukat, a példakép szenvedő utánzásából. De kiskoromban sem volt bennem semmi wertheri, inkább betyár kópé voltam, kis Eulenspiegel, nem *méla Jacques* az *Ahogy tetszik*ből. A kötélről lelógó András bácsi arca egyébként is szörnyű látványként maradt meg emlékeimben. Legvalószínűbbnek azt tartom, hogy míg apám távolléteihez hozzászoktam, anyám csendőri elvezetése megrémített: amikor mamájához vitt Újgyőrbe, gyalog és villamoson végig velünk volt egy hallgatag kakastollas. Talán azt hittem, hogy nincs többé anyám – nem tudom, az egész kaland nyugtalanító titok számomra is.

Üss vissza!

1934 – a mélypont csabai életünkben. A nagyközség jámbor polgárainak államilag alacsony fokra vezényelt toleranciájába mi már nehezen fértünk be. Egyre többen fordították el a fejüket, ha láttak; a templomban nagyon is egyértelmű prédikációkat lehetett hallani az „isten nélkül élő gonoszokról”. Irigykedve olvastam a hetvenes években, hogy egy jeles magyar író szerint az ő faluja „meleg fészek” volt 45 előtt. Fájdalom, nekem nem ilyen fészek jutott osztályrészül, hanem egy hideg és fölöttébb

sötét akol, benne a középkorban élő nyájjal, melyet Sz. tisztelendő úr néhány odavetett célzással könnyen tudott a diósgyőri marós ellen hangolni. Még nem ismertem *Az apostolt*, de már éreztem ugyanazt a sorsot, mely Szilveszterre nehezedett: néhány barátot kivéve, az ezeréves Mucsá vett körül gyanakvó gyűlöletével. (Nincs jelentősége számomra, de talán jelez valamit egy *tény*: Petőfi kutatójaként később *sok száz* magyar városban, községben fordultam elő – Hejőcsaba sosem hívott.)

Anyám egy könnyelmű gesztusával váratlanul provokálta a Szirma utca népét: az egykéknek gyakran kijáró túlzó kedvezés szándékával, tengerészeti hajlamaim elismeréseképpen vagy az újgyőri önakasztási kísérlet okozta seb gyógyításául, már nem tudom, mindenesetre vett nekem egy matrózblúzt... Ilyen ruhadarabot csak az úri gyerekek hordtak, a falu felhorkant. Akkor sem keltettem volna nagyobb feltűnést, ha a matrózblúz helyett tábornoki egyenruhában jelenek meg. „Tengerész, rövid ész!” – kiáltozták a Szirma utcai gyerekek, valahányszor meglátták a roppant úrnak ítélt szerelésben. „Bolond lyukból bolond szél fúj” – ezt viszont édesanyám hajtogatta, amikor egyszer-másszor túlságosan is elszontyolodva mentem haza kicsúfoltatásaim után, melyekben egy Karesz nevű osztálytársam játszotta a karmester szerepét. „Karesz gyüge – érvelt tovább édesanyám –, minden osztályt ismételt eddig, az én kicsim nem állhat le civakodni egy ilyen tuskóval.” Mivel félttem Karesztől, aki nagyobb volt és erősebb, szívesen lemondtam a konfliktus élezéséről, s örültem – ilyen az ember –, hogy ezt nem gyávaságból teszem, hanem „bölcс megfontolás” alapján. Apám előtt persze eltitkoltuk az ügyet, mert homályosan éreztük, hogy ő nem tűrné ilyen megadó bölcсességgel a sérelmet.

Sajna, Karesz sem tűrte sokáig, hogy válaszra sem méltatom gúnyolódásait. Egy szép napon kiseded csapatával körülvett, ráncigálni kezdte oly ingerlő tengerészblúzomat, de én kiteptem magam a karjai közül, s nyugalommal odébb akartam állni. Ekkor megragadta a vállamat, magafelé rántott, s csatos végű szíjával homlokra vágott. Forró kis csermely indult meg a két szemem közül, odanyúltam, s meglátva piros véretem, futni kezdtem.

Karesz diadalmasan utánam hajított még egy-két kavicsot, de nem üldözött. Vagy kitört rajta a keresztényi szeretet, vagy eszébe jutott, hogy jobban sprintelek, mint ő.

Apám éjszakai siktás volt azon a héten, s kialvatlanul, morcosán épp fát vágott az udvaron. Amikor elrebegettem neki a történeteket, elhárította anyám ápolónői buzgólkodását, zsebkendőjével letörölte arcomról a vért, a kerítéshez ment, s kirúgott belőle egy lécet. Kezembe nyomta s csak ennyit mondott: „Az én fiam nem pityereg, hanem visszaüt.”

Letettem az iskolatáskát a favágó tuskóra, s megindultam Kareszék háza felé. Látam már egy-két cowboy-filmet, tudtam, hogy kell berúgni egy kaput a cipőm sarkával. Karesz épp a biciklijét pumpálta a kútnál. A zajra felkapta a fejét, csodálkozva bámult rám, de nem volt sok ideje gondolkodni – két kézre fogtam a lécet, s tőlem telhetően föbe vertem. Ordítva rohant be a mamájához, én pedig tettetett nyugalommal elhagytam a hadszínteret. Karesz nem jött utánam. Többé nem is gúnyolt, még a bandája is szétszéledt.

Az első pofon

Nem volt nagy kunszt Kareszt visszaütni. Annál nehezebb elviselni, ha az ember nem torolhatja meg sérelmét. Ezt az élményt először Sz. plébános úrnak köszönhettem

– hosszú sor jövend majd utána. Mint oly sok rossz, ami ránk zúdulhat, ez a kaland is sikereim halmozása közben esett meg velem. De haladjunk időrendben.

Pító igazgató úr látszólagos szigorúsága ellenére jó ember volt, két gyengéje mégis akadt, s ez vált – átmenetileg – javamra: 1. néha a tanítási idő alatt is elhagyott bennünket, hogy a felsősökkel az iskolakertet művelje; 2. máskor elment a Hangyaszövetkezetbe, ahol természetesen nem hangyát árultak, hanem borított. A III. osztálytól kezdve egyre gyakrabban tűnt el rövidebb-hosszabb időkre, s ilyenkor engem állított ki a padok elé, hogy folytassam az órát. Rendszerint olvastatnom kellett a gyengébbekkel a tankönyvet, segítenem, ha az első szótagnál elakadtak, s bizonyos minimális rendfenntartói jogköröm is lett, mondjuk rászólhattam azokra, akik gombfociztak az ilyen szabálytalan órák alatt (is).

Megbízatásom elkapatott. Hát igen, ma is elmélázom azon, hogy a legszebb emberi hivatást, a tanítóét, én minden képesítés nélkül kilenc esztendőskoromban kezdtem el. Nem csoda, hogy később, huszonegy évesen, egyszerre három főiskolán is oktattam, noha a nagy magyar debatterről, Pázmány Péterről elnevezett egyetem bölcsészkarára az ötödik tanévben már be sem iratkoztam: a Petőfi névvel hivalkodó tiszti (legyek őszinte: *politikai* tiszti) akadémián munkáskádereknek és átképzendő horthysta tiszteknek magyaráztam Rákóczi harcait, a Pedagógiai Főiskolán a világtörténelem keretében a nagy francia forradalmat, s a Gyógypedagógiai Akadémián a filozófiát adtam elő (legyünk megint őszinték), természetesen Marx és Engels tanait, melyeket ma már nem tekintenek tudományosnak. Ez el is fogadható, feltéve, hogy belátjuk: a többi bölcséleti iskola sem „tudomány”, pusztán ábrándozás a világegyetem titkairól s az emberiség megváltásának legeslegjobb módozatairól.

Hogy el ne bízzam magam, a sors gondoskodott arról, hogy később, miként pedagógusi pályám legkezdetén, ismét az alsófokú oktatásban vegyek részt, mint a budapesti, Kozma utcai Gyűjtőfogházba kihelyezett általános iskola matematika (!) tanára az 1961-62-es és 1962-63-as tanévben. Két igazi, sőt tudós pedagógus, Mérei Ferenc és Kardos László rabtársam, s más jeles személyiségek társaságában oktattuk a magyar nép egyszerű, megtévedt betörőit és rablóit. Kezdtem az elemiben, befejeztem az általános iskolában, a kör bezárult, így kerek a világ.

... Igen, ott tartottunk, hogy a siker elbizakodottá teszi az embert. Annyira untam ugyanannak a gyüge olvasókönyvnek az állandó recitálását, hogy bevittem magammal egy saját kezűleg másolt Petőfi-„antológiát”, s abból szavalgattam. Egyebek között a *Legenda* című verset többször is, „közkívánatra”. Mivel e derűsen évődő költeményt *azóta sem* tanítják az alsófokú, sőt a középiskolákban sem (s így dolgozó népünk egy olyan költőt tart legkedvesebbjének, akinek eszmevilágát jobbára nem ismeri), íme egy kis emlékeztető: a Béranger ihlette profán legenda arról szól, hogy egy ifjú ember panaszára az Úr, kellően lehordva Szent Pétert, aki szolgálatában szeret elbóbiskolni, leereszkedett a földre. Ott személyesen is meggyőződött arról, hogy a hozzáforduló ifjú férj panasza jogos, mert egy ablakon benézve láthatta, mármint az Ott, a menyecskét „a pap karján”, éppen „nagy istentelenséget” műveltek. Megígérte a megcsalt ifjúnak, hogy a papot pokolra juttatja, s némi rezignációval így fakadt ki:

*Bár eddig is már a pokol fele,
Sőt több felénél pappal van tele.*

Társaimnak fölöttébb tetszett a vers, a pap által művelt „istentelenségen” hangosan kacagtak. Lehet, hogy egyikükben mégis feltámadt a keresztényi buzgóság, és sietett jelenteni az ifjú PS és a gyermek FS istentelenségének hírért illetékes fülbe (az is lehet, hogy a szent gyónás közben). Az illetékes egyszer aztán be is toppant rendkívüli óráim egyikére, már amennyiben egy zsírkolosszus toppanni tud. Meg sem várta, míg

befejezem a szavalói produkciót. Én közben már láttam a meghökkent nebulók arcán, hogy valami fenyeget hátulról, megfordultam – épp jókor ahhoz, hogy a plébános úr áldó jobbával képen törölhessen. Ahhoz képest, hogy szent jobbokkal már keményebb csapásokat is mértek a pogányságra, én egy szót sem szólhatok.

Apámnak egyébként, mint ezt utólag fogtam fel, egy kincset érő Petőfije volt, a Havas-féle hatkötetes kiadásból a három vaskos könyvet megtöltő *Költemények*. (1944-ben ez is fűtőeszközzé lett sok-sok más művel együtt, katonalányok melegedtek tüzénél elhagyott lakásunkban, de Hatvány Lajos később rámhagyta a teljes hat kötetet, s ezt ma is birtokolom.) A plébános úr mentségére felhozható, hogy a *Legendát* szerették kihagyni a Petőfi-gyűjteményekből, s lehet, hogy az övében vagy az iskoláiban e veszedelmes mű nem találtatott.

A megszügyenyítés tettelegesebből erkölcsivé súlyosbodott akkor, amikor a tisztelendő úr elém rakott egy kötetet, s rám parancsolt, hogy keressem ki belőle az állítólagos Petőfi-verset. Forgattam előlről hátra, hátulról előre, de a bűnös költeményt nem találtam. Hitoktatónk valósággal megenyhült, diadalmasan közölte velem, hogy a költő nem írt ilyen szemetet, ez hamisítvány. Ekkor rémlett fel előttem először a nagy felismerés: több Petőfi is létezik, más az apámé, más a plébános úré ... Lehet, hogy ekkor fogamzott meg bennem a gondolat, hogy „Petőfi-kutató” leszek, de ezt akkor még magam sem tudtam.

Elképzelhető persze, hogy a hit- és erkölcsstan oktatója ismerte a verset, de a *hit* erősítésének javára megsértette a becsületes tájékoztatás *erkölcsi* kötelezettségét... A család végtére is nem elképzelhetetlen. A Megamorv vezére ötvenegynéhány évvel később azt hirdette úton-útfélen (főleg útszéli lapokban), hogy Petőfi „verses végrendeletben” jelezte hő óhaját, miszerint szeretné, ha Kiskörösön temetnék el... Ha Morvai Ferencnek szabad volt egy sosem létezett Petőfi-verset lobogtatnia, miért ne tüntethetne el egy plébános egy létező Petőfi *Legendát*?

Katolikus berkekben ennél csinosabb dolgokat is műveltek költőnkkel. 1916-ban például a Szent István Társulat naptárának készítői szerették volna hatékonyabbá felkorbácsolni katonáink harci dühét, s ezért bevetették Petőfi utolsó előtti versét is. Már a címe is oly biztatóan hangzott: *Föl a szent háborúra!* (Talán nem kell mondanom, hogy a cári intervenció ellen íródott.) Petőfi azonban nem alkalmas arra, hogy eredeti mivoltában megfelelhessen egy oly ájtatos cégnek, mint a Szent István Társulat. Ezért egyszerűen elhagyták a versből az *átkos királyra* utaló republikánus illetlenségeket, vagy szerény fazonigazításhoz folyamodtak. Amikor például az izgága költő e verse meghirdeti, hogy „Szent a csata, *nem* harcolunk Királyért”, ott egyetlen szócserével épületes eszmei tartalmat lehetett adni a költeménynek: „Szent a csata, *mert* harcolunk Királyért...” (Kiemelések tőlem. [6]) A trükk cseles. Mégis a kisajátítás e leleményes mestereinél inkább rokonszenves számomra Mindszenty bíboros eljárása: ő a szabadságharc centenáriumának táján nem titkolta el, hogy a felségsértő Kossuth és Petőfi nem az ő zsánere ...

Az én koromban már nem tudhatja az ember, hogy nem az utolsó kéziratán bíbelődik-e, ezért az igazi Petőfit a nép elől eltitkoló tudós machinációk sorából hadd emeljem ki a Franklin Társulat páratlan trükkjét is. A költő eszerint azt jegyzi fel fiáról (*Petőfi munkái*, IV. kötet): „... szemlátomást gyarapodott. Nemsokára megkereszteltettem Zoltánnak. Keresztapja Arany János...” A költő *valóságos* jegyzete viszont így szól:

„...szemlátomást gyarapodott. Reám és feleségemre nézve maradt volna, mint született, becsületes pogány embernek; de ipám és napam kedvéért, kik igen buzgó keresztények, meg kellett kereszteltetnem. Gondoltam, hogy legalább a neve legyen pogány, s lett belőle Zoltán. Keresztapja Arany János...”

Kérem szépen, nem szeretem az erős kifejezéseket, de a szégyenletes ügyek elmis-másolását sem. Badics Ferencnek, aki 1906-ban gondozta e kiadást, már tudnia kellett a derék Havas Adolf közléséből, hogy mi az *igazi* szöveg. Ebbe beleírta egy saját mondatát – egy Badics egy Petőfibe! – és *kihagyta* a költő vallási ügyekben utolsó és egyszersmind legkeményebb vallomását...! Badics úr nyilván mintaszerű keresztény volt, az Új Idők lexikona szerint tankerületi főigazgató, s irodalomtörténet-íróként „példás kritikai kiadásokkal” tűnt ki. Hát, ez a Petőfi-kiadás csakugyan „kritikai” volt: a tankerületi főigazgató úrnak annyira nem tetszett Petőfi pogány vallomása, hogy minden jelzés, kipontozás nélkül mellőzte a szöveget. Ilyen emberek tanították Petőfi Sándort a magyar népnek korszakokon át. Megismétlem tehát, hogy nemzeti költészetünk legnagyobbjának valóságos eszmevilágát e nép 1945 előtt hosszú évtizedeken át meg sem ismerhette.

Én viszont már kilencévesen megtapasztalhattam, hogy az igazi Petőfi propagálásáért büntetés jár. Nemcsak nyakleves, hanem etikai megrovás is.

Eddig minden bizonyítványom egyöntetű volt, most, a III. osztály végén a 11 kitűnő mellett egy *jeles* éktelenkedett, bocsánat, díszlett: hit- és erkölcsstanból. Aki tudja, hogy a régi elemi iskolákban mintegy automatikusan írták be e tárgyból a legjobb jegyet, megértheti, mennyire örültem: azóta is úgy érzem, hogy Petőfi-ügyekben kapott elismeréseim között ez a „bizonyítványrontás” a legkedvesebb számomra. Később a gimnáziumban is vigyáztam arra, hogy ne tűnjek ki hittanból, ezt félévkor bizonyítványilag tanúsították is, de év végén csak azért is kitűnőt kaptam nyolc esztendőn át, mert az iskola irányítóinak az volt a becsvágyuk, hogy minél több növendék legyen „kormányzógyűrűs”, e címnek viszont a „tisza kitűnő” volt a feltétele. Szerencsére Horthy megbukott, miire érettségiztem, s így ezt a kitüntetést megúsztam. Ehhez hasonló szerencse csak az idén ért, amikor egy – irodalomtanítási vitáink során megsértődött – akadémikus heves filippikájával megakadályozta, hogy a szi-bériai Petőfi tárgyában írt cikkeimért, könyvemért akadémiai elismerésben részesüljek. Buzgalmában még arról is elfeledkezett, hogy banki sértődése előtt hány gratuláló levelet és meleg dedikációt írt nekem. Régi igazság: a jó lelkiismeret egyik titka a feledékenység.

Jobb persze, ha visszatérek a gyermekkoromba, van a fenti témában egy adóságom.

Első és utolsó tanügyi pofonom után, már gimnazistaként tudtam meg egy tanító-nőtől, hogy a tisztelendő úr a jegyrontásnál súlyosabb büntetést követelt számomra. Pító igazgató úr azonban, és a kedves hölgy, aki a IV. elemiben átvette osztályunkat is, megfékezte őt. Keresztesi Sándornénak hívták a szép, okos és mégnyerő asszonyt, akit már akkor ismertem, amikor még nem tanított engem: színjátzó csoportot szervezett a legkisebbekből, s így én is felléptem nála, egyszer Kacor királyként, mint menyasszonyt kereső kandúr, s másodsor, mint kis Jézuska, egy nagyobb lány nekem bokáig érő hálóingében. (Lehet, hogy egyszer még hivatkoznom kell erre?) A IV. osztály előtt csak ennyi volt a kapcsolatunk, s mégis kiállt értem. Nyilván nemcsak érvelő készségével hatott a papra, hanem azzal is, hogy ő volt a nagyközség főjegyzőjének – felesége. Apámnak már az feltűnt, hogy 1927-ben, első őrizetbevételekor, amikor is először a község házában hallgatták ki a csendőrök, Keresztesi mennyire tartózkodott mindenfajta durva szövegeléstől. Ilyen is volt, nem szabad általánosítani.

Tíz évvel később Keresztesiné védőszárnyai alatt fejeztem be elemi iskoláimat, pontosabban azok felét. 1937-ben június 10-én kaptam meg a végbizonyítványt, négy elemim elvégzéséről, 16-án már bepecsételtetett *Értesítő*mbe a hivatalos szöveg: „Felvétetett a miskolci m. kir. állami Hunfalvy János gimnázium első osztályába nyilvános tanulónak.” 1945-ig el-ellátogattam kedves tanító- nőmhöz, eldicsekedtem a

bizonyítványaimmal, könyvet is kaptam tőle, de titok maradt számomra, hogy miért is tüntette ki óvó szeretetével egy többször meghurcolt, lázadó munkás rakoncátlan gyermekét.

A második pofon

Hejőcsabára jövet a villamosmegálló után következett a vasúti átjáró, aztán a csendőrlaktanya, majd a temető. Ha elsőként a sírok miatt nem szerettem arra járni, később a laktanya láttán borsózott a hátam. Családunk, kilógva a nyájból, túlságosan is lefeketedett a kakastollasok szemében. Tízévesen az a megtiszteltetés ért, hogy személyemet külön is kitüntették érdeklődésükkel.

Apám megszerzett időnként néhány legális-féllegális mozgalmi folyóiratot, belebehallgatott Jóska bátyám detektoros rádiójába is, gyakran hozott haza kötetet a diósgyőri szakszervezeti könyvtárból (nekem is az lesz egyik fő művelődési forrásom a gimnáziumi években), de igazi szórakozása a *Nép szava* volt. Egyrészt balabbra állt a lapnál, s ezért jólesett neki, ha szidalmazhatta a szerkesztőket ilyen-olyan megalkuvásuk miatt. Másrészt azonban mégiscsak ez volt a munkások egyetlen napilapja, melyben a vasasok ügyeiről, az érdekvédelmi harcról általában rokon-szenvvel írtak, s a kormány trükkjeiről, hazudozásairól, a nagyvilág egyre fenyegetőbb fejleményeiről igaz vagy legalább jószándékú szót is lehetett olvasni.

Néha-néha megvette a lapot hétköznapi is, de hát az állandó újságvásárlásra nem tellett – ezért a rendszerint amúgy is érdekesebb vasárnapi számmal megelégedett apám. Ahogy kezdtem cseperedni, egyre többször nekem jutott a beszerzés feladata. Mivel Csabán általában nem árultak ilyen felforgató nyomdaterméket, Miskolcra gyalogoltam be vasárnap reggelenként a *Népszaváért*: négy kilométer oda, négy vissza, egy kis sport. Egyszer aztán, noha már tízéves voltam, megismert az a csendőr, akit az egyik házkutatásnál felszólítottam, hogy ne merjen anyámhoz nyúlni... (De az is lehet, hogy egyéb emlékei is voltak, néha minden ok nélkül benéztek portánkra.) Elém állt, kb. 185 centijével, duzzadt potrohúval, s kedélyesen rámszólt:

– Na, prücsök (ez lehetett a szavajárása), add ide azt a *Népszavát*, –mit olvasol te, add csak ide, hadd tépem szét!

Bizonyos fokig kulturált emberrel volt tehát dolgom, mert el tudta olvasni a lap címét. Próbáltam magyarázgatni, hogy nem tépheti szét az újságot, mert az az apámé, és én nem adhatom oda.

– Nem-eeee? – kérdezte olyan heréit hangon, mintha a pápai udvari kórus tagja volna. S már lendült is a jobbja. Elég jó reflexem volt, elhajoltam, de a fél tenyere is elég lett ahhoz, hogy elessem. Leguggolt az újságért, darabokra tépte, s csizmájával rugdosta a maradékot, csak úgy csilingelt a sarkantyúja.

Apámnak –nem számoltam be kalandomról, szégyelltem magam, amiért –nem tudtam idejében elszaladni. A közelben lakó cipésztől, akivel jóban voltunk, kértem pénzt kölcsön, visszagyalogoltam Miskolcra, vettem újra egy *Népszavát*, s a csabai főutca elejét messze elkerülve, a „kis” Hejő-n, majd a „nagy” Hejőn át (két ága volt a patak), kertünk felől caplattam haza. Azt lódítottam, –hogy belecsúsztam a vízbe. Apám azonban egy ismerősünktől, aki látta, hogy a csendőrvirtus miként tombolt egy tízéves gyerekkel szemben, mindent megtudott. Többé nem akart elengedni a városba egyedül. Én azonban, –már gimnazistaként, nemsokára kerestem annyit a lusta vagy butuska úri gyerekek tanításával, hogy vehettem magamnak egy használt biciklit.

Tapolca irányába kanyarodva könnyen elkerültem a csendőrörsöt.

... Fél századdal később, amikor a *Népszavában* olvastam a legvadabb kitalációkat „a csonkult Petőfi” nevét –tartalmazó „szibériai szállítási listákról”, el-elmerengtem: érdemes volt áldoznom e lapért? Valóban igaz volna az, –hogyminden emberi küzdelem értelmetlen, sőt komikus?

Az újságtipró csendőrré külön haragszom azért, mert majdnem megrontott számomra egy József Attila-verset. Amikor a háború elején Anci néném-től megkaptam a Bálint György-féle kiadást, s elolvastam az *Eszméletet* is, benne a „Láttam a boldogságot én ...” kezdetű versszakot, melyben a lágy, szőke és másfél mázsányi disznó a boldogság jelképévé lényegül át, karikírozó hajlamom kitört, s magam elé idéztem az újságot taposó csendőr alakját: „Láttam a bornirtságot én, vad volt, gonosz s csaknem egy mázsa ...”

A nyolcvanas évek második felében egy történész kísérletezett a csendőrség megvédésével. Nemrégiben egy – vaskosan érdekelt – laikus már könyvben zengte a kakastollasok dicséretét... Hát tessék, mosdassák csak a szerecsent. De nekem is legyen jogom, legalább e füzet 500, azaz Ötszáz példányában elrévedeznem emlékeimről.

Hadd mondjam ki magyarul: –már a nevük is taszított. Miért kell a *csendet* őrizni? Egyáltalán: miért kell csendben lennie egy országnak? Sőt, már a kisgyerekeknek is, akiknek többsége annak idején igen valószínűen ezt a fenyegető versikét ismerte meg elsőként: „Csend, rend, fegyelem, aki rossz lesz, megverem!” A *rendőr* fogalma isem tartozik a legszebb magyar szavak sorába, mondjuk a csillag, a hajnal, az ibolya, az édesanya társaságába. Arról a rendről a *Levegőt!* és a *Világosítsd föl* költője örök érvénnyel szólt. S ha nem is gyerekként, de kamaszként már vele mondhattam magam is: „Én nem ilyennek képzeltem a rendet ...” S keserű sejtelemmel, szinte önmagam előtt titkolt szorongással ezt is:

... a rend pedig arra való,
 hogy ne legyen a gyerek hiába
 s ne legyen szabad, ami jó.

De bármilyen is a rend, a véres káosz nál, az – –éppen nem bakunyini értelemben vett – anarchiánál jobb. De hogy e rendet még csendben is kelljen túrni?! S e csend őrzését a magyar társadalom legelmaradottabb rétegéből kitenyészett, tudatlan és vad kakastollas seregre kelljen bízni, hogy uralkodjék a megtiport s elnémított lelkeken, mint a kakas a szemétdombon? Olyan emberekre, akik haragra gerjedve szédülják a munkás szalmatetős házának padlását tiltott könyvek keresése közben? Akik vad dühvel tapossák a munkások újságját, mert a fejükbe verték parancsolói-k, hogy a betű halálos ellenség?

Hallom az ellenvetést: de hiszen később Rákosi is üldözte a szabad irodalmat, sőt eleinte jó néhány éven át, Kádár is rendőrileg igazgattatta az írókat, újságcsinálókat. Nincs szükségem e felvilágosításra, ama nagyon kevesek közé tartozom, akik a letűnt korszakban *irodalmi* vétségért viseltek börtönt. S szabadulásom után három évvel, 1966-ban egy Gramsciról írott cikkemben már újra az ellenvélemény kifejtésének jogáért pereltem (megúsztam egyévi publikációs eltiltással; *nota bene* a verdikt ellen *senki* sem tiltakozott). 1971-ben egy országos napilap cikkírójának arra a döbbenetes deklarációjára, mely szerint nemcsak megvalósítottuk a márciusi ifjak álmait, hanem annál sokkal többet tettünk, bátorkodtam megjegyezni, hogy engem már az is kielégítene, ha a 12 pont legelsőjét megvalósítottuk volna, tudniillik a sajtószabadságot... (Ekkor már akadt egy oltalmazom – Illyés Gyula védte meg cikkemet egy tévés nyilatkozatában.) 1981-ben *A sajtó és szabadsága* című tanulmányomban

megismételtem véleményemet s részletesen kifejtettem a szocializmusra e téren váró történelmi feladatot. Dolgozatomat később kis könyvvé fejlesztettem, mely 1986-ban meg is jelent. Az *Új Tükör* egyébként is módszeresen döntögette a közlési tabukat, kihíva maga ellen a korrupt funkcionáriusokat, de a szomszédos országok magyarelnyomó sovínisztáit is. Egy cikkemben még arra is emlékeztettem, hogy Engels szerint a pártsajtónak nemcsak joga, kötelessége is a párt. Amikor pedig az MSZMP-vezetésifjú törökjei a további reformoktól reszkető Kádárt rávették egy magyar író eltiltására, az írószövetség 1986-os közgyűlésén majd a nyomtatott sajtóban is szót emeltem e tiltás ellen, noha fényévnyi távolság választ el az illető világnézeti és politikai elveitől, az indulatairól nem is szólva. Természetesen nem neki akartam tetszeni ezzel a gesztussal, hanem Monsieur Voltaire szellemének: ő kötelességének tartotta, hogy az ellenfél szólás- szabadságát is védelmezze.

Nem akarom összegezni mindazt, amit az elmúlt 35 évben ilyen elvi megfontolásból írtam (elég vaskos kötetet lehetne ösz- szeállítani belőle), de egy epizód még ide kívánczik. 1988 májusában, még Kádár elmozdítása előtt, vezércikkben rögzítettem, hogy egyetértek az emigráns Borbándi Gyulával abban, hogy a kinti folyóirata iránt érdeklődő hazai tudósok, írók kaphassák meg „a nekik küldött példányokat”. De ennél többet is mondtam: „Nem tudom, milyen alapon akadályozzák ezt az illetékes hatóságok, van-e ilyen törvény? Ha van, az ellenkezik Voltaire és Heine, Petőfi és Marx felfogásával, s én velük együtt vallom az olvasás szabadságának elvét.” Van valami jelképes számomra abban – s ezért citáltam magamat –, hogy nagyjából ugyanebben az időben egy szegedi egyetemi oktató hivatalos iratban *rendőrrel* fenyegette meg a tiltott könyvek olvasóit... Az egykori pártállami 'fenyegető' ma a kormányzópárt egyik illusztris személyisége ... Pártjának hevesei most éppen a sajtót szeretnék megrendszabályozni – csak éppen az ellenkező irányból.

Milton gyönyörű tanulmányt írt a sajtószabadságról, de a végén, szinte csak mellékesen – *en passant*, ahogy a művelt franciák mondják – kibökte: a pápistákra nem vonatkozik a szabad szólás joga. Ez szinte komikus, de érthető: egy-két éven át, mondjuk egy polgárháború iszonyú dúlása közepette, a forradalom hatalma korlátozhatja a szabad szólást. De ha egy rendszer hét évtized alatt sem jut el oda, hogy polgárai ellenvéleményüket is nyíltan megfogalmazhassák, akkor nagy baj van. E kórnak *is* szerepe lett abban, hogy a „létező szocializmus” Európában immár nem létezik.

Ha egy várat a földrengés romba dönt, épeszű ember nem hiheti, hogy a falra karcolt firkáival ő ásta alá a megdönthetetlennek hitt építményt. Én épeszűnek tartom magamat, tehát nem azért említettem néhányat a szólásszabadságért megkockáztatott írásaimból, mintha azt hinném, hogy azoknak bármi hatásuk lett volna. Csupán illusztrálni akartam, hogy gyermekkori élményeim törvényszerűen vezettek el a felvilágosodáshoz, Voltaire és Diderot, Heine és Petőfi eszméihez. Innen már valóban csak egy lépés kellett ahhoz, hogy Marxot is *elkezdjem*, befogadni, de ez a munka már a kamaszkor második felére esett, egyidőben a fegyveres ellenállás vállalásával.

... E füzet írása közben újra kezembe vettem a *Les Confessions* egy 1972-es kiadását, melyben a bevezetést író Bemard Gagnebin megállapítja: Rousseau százötven évvel előzte meg Freudot, az egész retrospektív pszichológiát azzal, hogy gyermek- és ifjúkorában kereste gondolatainak, érzelmeinek eredetét. Megannyi bűnben találva vétkesnek magát, kétségbeesve próbált mosakodni, igyekezett elhárítani mindama vádakot, melyeket ő maga szegezett önmaga ellen.

Biztos, ami biztos: manapság az émelyítő mosakodások vagy észrevétlennek szánt sunyi áthangelődések évadján nem szeretném, ha bárki is azt hinné, hogy gyermekkori nyomorúságom, üldöztetésünk felmutatásával mentőkörülményeket akartam találni

későbbi szocialista eltévelyedéseimre. Hadd rögzítsem csendesen: eszem ágában sincs pironkodnom sem világnézetem, sem tetteim miatt. Kezdjék a gyilkos Horthy-világ megmaradt hívei és újsütetű rajongói.

Nemrégiben egyik napilapunk meginterjúvolta Szász Bélát, az újkori magyar memoárirodalom egyik legizgalmasabb alkotásának szerzőjét. Amikor az újságíró elkezdett célozgatni arra, hogy a harmincas években mégiscsak valamiféle szégyellnivaló vállalat lehetett kommunistának lenni, Szász Béla nem félt megfordítani a vádat: szégyelljék magukat azok, akik nem fordultak szembe Horthy rendjével.

Nagy illúzióim nincsenek a tekintetben, hogy Horthy hajdani hívei tömegesen pirulnának, akárcsak a végzetes háborús részvétel miatt is. Ellenkezőleg: burkolt prokatori szövegeket olvashatunk „a kényszerpályáról”, máskor nyílt ömlengéseket e háború „igazságos” voltáról. A perújítók ott tévednek, hogy a mai Európa nem náci, nem fasiszta, nem nyilas, sőt a második világháború Európájának java sem volt az. A csömörrig emlegetett „Európa-háznak” a szuterénjába szorult minden olyan mítosz, amelynek jegyében annak idején irtották a *résistance* embereit.

Szerencsém volt, életben maradtam. Kötelességem, beszélni arról, amit vállaltam, amit tapasztaltam. Minderről e füzet folytatásában fogok beszámolni. Ha módom lesz rá.

1991. szeptember

JEGYZETEK

- [1] A forint még stabil pénz volt, de évi 6000-ból akkor sem lehetett megélni – feleségem, Hány Márta tartott el, értelmiségi kulimunkával. [\[vissza\]](#)
- [2] Csak a rend kedvéért: a sályi kastély az Eötvös-bárók birtokaihoz tartozott. Anélkül, hogy tudta volna, ez volt apám első találkozása a magyar történelemmel. [\[vissza\]](#)
- [3] Apám hagyatékában megleltem az idevágó árvaszéki határozatot, íme egy részlete: „Borsodvármegye árvaszéke Fekete János örökbefogadó és özv. Domonkos Mihályné örökbefogadó között, kiskorú. Domonkos Mihály és József örökbefogadása tárgyában 1918. évi augusztus 2 napján kötött örökbefogadási szerződést – mint a kiskorúakra feltétlenül előnyös – kiskorú Domonkos Mihály és József érdekében az árvaszéki t. ügyésszel történt előzetes közlés után s érdekelt felek egyező kérelmének megfelelőleg gyámhatóságilag jóváhagyja ...” [\[vissza\]](#)
- [4] Tirpák János – emlékezetem szerint – akkoriban az egyetlen földművelő volt, akivel meghitt barátságba keveredtünk. Kis parcellájából nem tudott megélni, gyári munkás lett, így melegegett össze apámmal és lett az ellenállás szervezője falujában, Görömbölyön. [\[vissza\]](#)
- [5] Imát egyébként is csak egyet ismertem akkoriban – Papp-Váry Elemérné „nemzeti imádsággá” előléptetett „Magyar Hiszekegy”-ét, a suliban ezzel kezdtük minden reggel a napot. Egy országban, melynek Kölcseyje, Vörösmartyja, Petőfije volt – egy Papp-

Váry Eleménnét kellett elsőnek megismernünk a hazafias lírából. És *ők* mertek beszélni *nemzetgyalázásról*, *ők* akik nemzeti költészetünket Eleménné szintjére taszították. [\[vissza\]](#)

[6] A hamisítást elég hamar leleplezte a bolsevik szimpátiákkal nem vádolható Gyalus István, egy szigorúan szakmai folyóiratban: *Irodalomtörténet*, 1919. 132. old. [\[vissza\]](#)

Készült 500 példányban

**Ez a
34
példány**

**ISBN 963 400 626 4
ISSN 0866 – 4420**

Felelős kiadó: a szerző

Felelős szerkesztő: Tabák András

**910592 Tótfalusi Tannyomda, Budapest
Felelős vezető: Béres György mb. Igazgató**

Terjeszti: a TÉKA Könyvértékesítő Vállalat
